

Dvi antonimų poros: *mirtis-gimimas, mirtis-gyvenimas*

ĮVADAS

Gimimas, gyvenimas ir mirtis yra tie būties modusai, į kuriuos nuolat nukreipta filosofinė bei mokslinė mintis. Pastaraisiais dešimtmečiais sparčiai populiarėja kalbos tyrimo būdas iš kompiuterinių tekstų rinkinių – tekstynų, kurie yra pati gausiausia, ir jei pakankamai reprezentatyvūs – objektyviausia kalbos tyrimo medžiaga. Ji apima dešimtimis ir šimtais skaičiuojamus milijonus autentiškai pavartotų žodžių. Tai nėra specialiai tyrimui sugalvoti pavyzdžiai, o gyvas kalbos vartojimas, todėl semantikos prasme tekstynas yra ypač vertingas leksikos tyrimo šaltinis. Dirbant su tekstynu, kartais stebina neįprasta kai kurių žodžių reikšmė, išryškėjanti per jų vartoseną, ypač abstrakčią reikšmę turinčių žodžių, todėl jis magina atidžiau patyrinti kai kurių abstrakčiųjų daiktavardžių (toliau – abstraktų) reikšmę, kurią tekstynas rodo esant platesnę ir įvairesnę nei ji pateikiama Dabartinės lietuvių kalbos žodyne ir Lietuvių kalbos žodyne.

Tekstyno medžiaga paremtų abstrakto reikšmės aiškinimo būdu, atrodo, yra tiek, kiek ir autorių, tarp kurių jau galima aptikti ir lietuviškų pavardžių (Sinclair, 1991, 1996, 1998; Renouf, Sinclair, 1991; Schönefeld, 1988; Marcinkevičienė, 1999; Utkā, 1999; Macijauskaitė, 1999). Kiekvienas autorius tekstynų empirinius duomenis privalo apdoroti, teoriškai apibendrinti ir paaiškinti, todėl nuo tekstynų lingvistikos metodų jis neišvengiamai pereina prie kognityvinės lingvistikos, tyri-

nėjančios kalbos ir mastymo sąsajas. „Vienas iš galimų tekstynų ir kognityvinės lingvistikos sąlyčio taškų, jungiančių dvi kertines abiejų šių mokslo šakų sąvokas, yra *metafora* arba *kolokacija*“ (Marcinkevičienė, 1999).

Remiantis Sinclairiu (1996), įrodinėjusi kolokacijos kaip įprastinio žodžių vartojimo drauge svarbą abstrakto reikšmės modeliui, bei Lakoffu ir Johnsonu (1980), pripažinusiais visas įprastines, dar kitaip, kalbines, mirusias metaforas kognityvinėmis arba konceptualiosiomis, t.y. sąvokų pažinimo metaforomis, galima manyti kontekstą esant itin svarbiu ir objektyviu šaltiniu atskleidžiant labai abstrakčių žodžių reikšmes. Abstrakto junginius kontekste laikydami kognityvinėmis metaforomis, daug ir įvairių abstraktų reikšmės hipotezių yra išskėlę Kövecses (1986), Lakoffas ir Johnsonas (1980), Marcinkevičienė (1994), Zabelaitė (1999).

Šiuo straipsniu bus bandoma iširti ir palyginti *gimimo*, *gyvenimo* ir *mirties* abstraktų jungluma, kitaip sakant, kalbinę aplinką. Įžvelgus abstraktų antonimiškumą, jie suskirstyti į dvi poras: *mirtis-gimimas*, *mirtis-gyvenimas*, kurių lyginimo pagrindas yra bendras – *mirties* abstraktas. Į *mirtį* galima žiūrėti kaip į procesą ir kaip į momentinį veiksma, taigi kiekvienos poros antonimai, reikšdami priešingus dalykus, turi ir tam tikrų panašumų: *mirtis-gimimas* atveju abu abstraktai reiškia momentą, o *mirtis-gyvenimas* – procesą. Tai leidžia manyti, kad ir kalbinė aplinka turėtų būti kažkuo panaši.

Juk nuo seniausių laikų priešybėse ieškota bendro, identiško pagrindo, pvz., Hegelio manyta, kad priešybė yra „tapatybių vienybė ir skirtumas“. Psicholingvistų yra nustatyta, kad gimtąja kalba bepradedantys kalbėti vaikai painioja ir neteisingame kontekste vartoja antonimus, antonimai taip pat yra kalbos riktu (lot. *lapsus linguae*) pagrindas. Todėl tiriant pasirinktų antonimų junglumą, tarp skirtingos nagrinėjamųjų abstraktų leksinės aplinkos ieškota semantinių bendrybių.

Spėjimas, kad antonimai, įvardijantys kontrastingus dalykus, gali būti vartojami panašiuose kontekstuose, leidžia kelti hipotezę, kad antonimų junglumas mažai kuo skiriasi. Bent jau kur kas mažiau nei sinoniminiu ar hiponiminiu ryšiu susijusių leksemų. Atmesti arba patvirtinti šią hipotezę padės ne tik antoniminių abstraktų *mirtis-gyvenimas* bei *mirtis-gimimas* kontekstinių partnerių leksikos ir semantikos lyginimas, bet ir iš jų išryškėjančios abstraktų reikšmių bei metaforizacijos tendencijos. Kad atsakymas į klausimą, ar gali antonimai keisti vienas kitą kontekste, būtų išsamus ir patikimas, privalu tirti junginius su abstraktais leksiniu, gramatiniu, semantiniu požiūriais, aiškintis dažniausių linksnių vartojimo tendencijas, tačiau straipsnyje apie šiuos etapus užsimenama tik tiek, kiek jie tiesiogiai susiję su darbo hipoteze¹.

TYRIMO METODIKA. GIMIMO, GYVENIMO, MIRTIES KOLOKATAI

Tekstyno medžiagai nagrinėti buvo naudoti du tyrimo metodai. Nors jie iš esmės labai skirtingi, tačiau pagal juos atliktų tyrimų rezultatai vieni kitus labai papildė. Vienam metodui, čia vadinamam *moderniuoju* tekstyno tyrimo metodu, atstovauja specialiai darbui su teks-

tynu sukurtos kompiuterinės programos. Jomis tekstynas apdorojamas įvairiais atžvilgiais, t.y. iš tekstyno gaunami tam tikri tiriamųjų žodžių konkordansai, pagal kokius nors požymius (pvz., linksnio) išrenkami ir rūšiuojami kolokatai, pateikiami statistiniai duomenys ir pan. To atlikti dėl didžiulių tekstynų apimčių paprasčiausiai neleidžia fiziologinės žmogaus galimybės.

Kita vertus, kokios apimties bebūtų tekstynas, jis negali pateikti visų įmanomų tiriamojo žodžio vartosenos atvejų, o kokia tobula bebūtų programa, jos veikimo rezultatai nebus paremti kalbine intuicija. Taigi tekстыne neaptikti, bet įmanomi tiriamųjų abstraktų kolokatai bus numatomi remiantis autorės kalbiniu jausmu, kaip ir galimybė perkelti kolokatus iš vieno abstrakto konteksto į kitą. Šis metodas čia vadinamas *tradiciiniu* tekstyno tyrimo metodu.

Tekstynas pateikia tik tai, kas kada nors kuriame nors šaltinyje yra pavartota, tačiau vartosenos galimybę gali numatyti tik gimitakalbis žmogus, kuris vadovaujasi kalbos jausmu. Todėl abu metodai yra vienodai svarbūs.

Šiam straipsniui parengti buvo naudotasi Liverpoolio universiteto prof. Mike Scotto parengta elektronine tekstyno analizės programa *WordSmith Tools*. Pagal ją iš visų tekstyno dalių buvo išrinkti visi *gimimo*, *gyvenimo*, *mirties* vartosenos atvejai. Programa leidžia pasirinkti po 5 žodžius iš abiejų pusių nuo tiriamojo žodžio, taigi rinkti jo vartosenos pavyzdžius 10 žodžių kontekste pagal atskirus linksnius, kuriais kalboje kada nors jie buvo pavartoti, arba pagal nagrinėjamojo žodžio kamieną (pvz., *gimim**, *gyvenim**, *mirt**). Šiam darbui pavyzdžiai buvo išrinkti pagal linksnio vartoseną, nes renkant juos pagal nagrinėjamųjų žodžių kamienus, darbą apsunkintų daug nereikalingų žodžių, tokių kaip *gyvenimiškas*,

¹ Išsami visapusiško tiriamųjų abstraktų reikšmės tyrimo eiga: *Macijauskaitė I. Abstrakčiųjų daiktavardžių reikšmės tyrimas sintagminiu metodu antonimų porų mirtis-gimimas, mirtis-gyvenimas pagrindu: magistro tezės. Kaunas, VDU, 2000.*

mirtininkas, mirtingumas ir t.t. Be to, žodžio *mirtis* vienaskaitos naudininko ir daugiskaitos kilmininko formose pakinta fonetinė žodžio sudėtis (*mirčiai, mirčių*), todėl pagal *mirt** fragmentą tekstynas šių pavyzdžių neaptiktų. Taigi bendras tekstyne aptiktų įvairiais linksniais pavartotų tyrinėjamųjų abstraktų kiekis yra 89 809², iš jų:

1) 4 214 žodžio *gimimas* pavartojimo atveju,

2) 73 063 *gyvenimo* pavartojimo atveji,

3) 11 809 *mirties* pavartojimo atvejai.

Išrinktus pavyzdžius, t.y. konkordanso eilutes, teko apdoroti jau kita, specialiai tam pritaikyta Artūro Gruodžio parengta programa *Leksikografas*. Ši kompiuterinė programa labai palengvino darbą su tokiu gausiu kiekiu pavyzdžių, nes jos pagalba buvo gauti atskirų dešinėje ir kairėje pusėje nuo abstrakto aptiktų junglumo partnerių sąrašai, be to, programos išrikiuoti jų vartojimo dažnumo tvarka. Atskirus kolokatus buvo galima išrinkti ir pagal pasirinktą vieną kurią konkrečią poziciją nuo tiriamojo abstrakto, pvz., antrą žodį iš kairės (žymima santrumpa 2K), trečią iš dešinės (3D) ir t.t. iki penktos pozicijos iš abiejų pusių nuo abstrakto. Taip buvo aptikti tie abstraktų kolokatai, kurie dėl išplėstinės konstrukcijos atsidūrę keliomis pozicijomis toliau nuo *gimimo, gyvenimo, mirties* (pvz., *mirtis, niekam neįtariant, jau sėlino už nugaros; gyvenimas, jus, kareiviukus, išblaškė po įvairias šalis; gimimo ir mirties pašalpa pagal LR įstatymus...*). Be to, buvo bandyta ieškoti ne tik vieno žodžio, bet ir žodžių junginio kontekstų, kuriuos programa aptinka pagal jai pateiktą aktualų junginio dėmenį, pvz., programai pateikiame junginius *mirties bausmė, mirties nuosprendis, gyvenimo kelias* ir gauname tokias kolokacijas kaip *paskirti mirties bausmę/nuosprendį, ieškoti gyvenimo kelio* ir pan. Programa pateikė ir tiksliausius statisti-

nius kolokatų duomenis. Ji leido nustatyti dažniausius, greta abstrakto vartojamus prasminius žodžius, kartu su abstraktu formuojančius junginio reikšmę, kitaip sakant, kolokatus, ir nurodyti tiksliaus duomenis apie kolokacijų dažnumą tekste.

Taigi su konkordansu buvo dirbama pagal programą *Leksikografas* ir remiantis kalbos jausmu. Juo remiantis, atsiskaityta tarnybinių ir deiktinių žodžių, kurie yra dažniausi kontekstiniai tiriamųjų abstraktų partneriai. Artimiausi prasminiai kontekstiniai partneriai, suskirstyti pagal kalbos dalis ir jų poziciją nuo abstrakto, jų forma pakeista į antraštinę, t.y. jie sulenuoti, išrikiuoti vartojimo dažnumo mažėjimo tvarka, ir taip gautas susistemintas minimalus tiriamųjų abstraktų kontekstas (1, 2, 3 lentelės).

Prieš pateikiant kolokatų sąrašus bei jų analizę, dar reikia pažymėti, jog junginiai su daiktavardiniais ir veiksmažodiniais kolokatais yra dvejopi. Daiktavardiniai kolokatai vienu atveju (lentelėse žymime 1K pozicija) rodo, apie kieno *gimimą, gyvenimą* ir *mirtį* kalbama (pvz., *vaiko gimimas, valstybės gyvenimas, smegenų mirtis*), o kitu atveju (žymime 1D pozicija) abstraktų daiktavardiniai kolokatai nurodo kokį nors *gimimo, gyvenimo* ir *mirties* aspektą (pvz., *gimimo metinės, gyvenimo tvarka, mirties bausmė*). Veiksmažodiniai kolokatai taip pat dvejopi: vienu atveju (žymime subjektinė funkcija) rodo *gimimui, gyvenimui* ir *mirčiai* priskiriamą veiksmą, procesą ar būseną (pvz., *gimimas atneša, gyvenimas sukasi, mirtis išstinka*), o kitu atveju (žymime objektinė funkcija) pats *gimimas, gyvenimas* ir *mirtis* patiria veiksmažodiniu kolokatu žymimą veiksmą, procesą ar būseną (pvz., *gimimą registruoti, gyvenimą ap sunkinti, mirtį sėti*).

Šiame darbe kolokacija laikomas bent keturis kartus greta abstrakto pavartotas žodis. Kitaip sakant, minimaliausias

² Pavyzdžiai rinkti 1999 metų rudenį, kai tekstynas apėmė 55 milijonus žodžių.

Daiktavardiniai, būdvardiniai ir veiksmažodiniai *gimimo* kolokatai

Daiktavardžiai (1K pozicijoje): Kristaus gimimas 196, vaiko~ 128, Čiurlionio~ 53, žmogaus~ 52, kūdikio~ 46, Marijos~ 39, Jėzaus~ 26, sūnaus~ 21, žvaigždės~ 16, poeto~ 8, motinos~ 7, rašytojo~ 7, tragedijos~ 6, Bažnyčios~ 6, Išganytojo~ 5, kūrinio~ 5, miesto~ 5, pavardės~ 5, idėjos~ 4, Valstybės~ 4. Daiktavardžiai (1D pozicijoje): gimimo metinės 419, ~diena 334, ~data 179, ~metai 138, ~liudijimas 94, ~vieta 74, ~šventė 32, ~proga 24, ~sukaktis 14, ~dokumentas 10, ~šimtmetis 10, ~jubiliejus 9, ~metrikai 9, ~akimirka 6, ~istorija 6, ~paminėjimas 4.
Būdvardžiai: ankstyvas gimimas 24, sunkus~ 20, naujas~ 15, lengvas~ 12, antrasis~ 9, nenatūralus~ 8, pavėluotas~ 8, biologinis~ 5, amžinas~ 5, dvasinis~ 5, neteisėtas~ 5, nepakartojamas~ 5, nesantuokinis~ 4, vėlyvas~ 4.
Veiksmažodžiai (subjektinė funkcija): gimimas atneša 8, ~paveikia 4, ~pratęsia 5, ~pakeičia 5, ~išgelbėja 4, ~baudžia 4, ~sužlugdo 4, ~sukuria 4, ~nulemia 4. Veiksmažodžiai (objektinė funkcija): registruoti gimimą 22, palengvinti~ 16, apskaičiuoti~ 16, planuoti~ 8, skelbti~ 7, lydėti~ 7, skatinti~ 8, numatyti~ 6, švesti~ 6, pasitikti~ 4.

pavartojimo skaičius, kuris leidžia abstrakto partnerį tekste laikyti kolokatu, yra keturi. Paprastai iš didelių tekstų gautuose konkordansuose kolokatu gali būti laikomas bent du kartus ta pačia forma greta tiriamojo žodžio pavartotas junglumo partneris, tačiau tai labiau tinka analitinio tipo kalboms, kurių žodžiai mažai kaitomi ir todėl jie neturi daug skirtingų gramatinių formų. Suprantama, kad lietuvių kalbos žodis, pvz., daiktavardis, kaitomas septyniais linksniais, tekste figūruos įvairesnėmis gramatinėmis formomis nei, tarkim, anglų kalbos žodis, kaitomas tik dviem linksniais. Todėl mūsų atveju minimalus kolokato pavartojimo atvejų greta tiriamojo žodžio kiekis padvigubintas ir yra keturi, o ne du.

Palyginę *gimimo* kolokacijas su *gyvenimu* ir *mirties* (žr. 2, 3 lent.), aiškiai matome, kad *gimimo* kolokacijų aptikta mažiausiai. Tai liudija mažesni jo abstraktumo laipsni *gyvenimo* ir *mirties* atžvilgiu. Kuo žodis turi mažiau junginių, tuo jo reikšmė yra konkretesnė: pvz., žodis *bėras* gali sudaryti junginį su vieninteliu daiktavardžiu *arklys*. Jam nereikia platesnio arba kito konteksto, kuris jį konkretizuotų, nes reikšmė aiški ir be jo. *Gimimas* turi ne per daugiausia kolokatus, kurių dažniausi yra daiktavardžiai: dažniausias junginys su būdvardžiu –

ankstyvas gimimas – pavartotas tik 24 kartus, o su daiktavardžiais – (*kieno nors, papr. žytaus žmogaus*) *gimimo metinės, gimimo diena, Kristaus gimimas* – pavartoti atitinkamai net 419, 334, 196 kartus. *Gimimo* leksinė aplinka ir statistiniai duomenys rodo, kad kalbėdami apie gimimą dažniau apibūdiname ne jį patį, bet su juo susijusius dalykus (pvz., *gimimo data, ~metai, ~liudijimas, ~šventė, ~minėjimas*), šiek tiek rečiau minime individą, kuris ateina į pasaulį, dar rečiau – apibūdiname patį *gimimo* vyksmą, jo savybes.

Lentelė rodo, kad kalboje egzistuoja ypač gausūs ir įvairūs junginiai su *gyvenimu*. Išskirtinis dėmesys atkreiptinas į būdvardinius *gyvenimo* kolokatus, kurie leidžia manyti *gyvenimą* esant itin abstrakčiu žodžiu. Juk pagrindinė būdvardžio funkcija yra greta einanti daiktavardį apibūdinti, sukonkretinti. Stebina ne tik greta daiktavardžio aptiktų skirtingų būdvardinių kolokatų gausa (131), bet ir junginių su atskirais iš jų pavartojimo kiekiais (pvz., *politinis gyvenimas* 656, *kasdienis*~ 323, *šeimininis*~ 295, *amžinas*~ 279, *asmeninis*~ 267, *kultūrinis*~ 242, *naujas*~ 219, *dvasinis*~ 196, *socialinis*~ 195, *lytinis*~ 151). Daiktavardiniai kolokatai taip pat labai gausūs, tačiau 1K pozicijoje esančių daiktavardinių kolokatų įvairovė neturėtų stebinti. Šioje pozicijoje gali būti bet kuris daiktavardis. Jeigu gyvenimas pačia ben-

Daiktavardiniai, būdvardiniai ir veiksmažodiniai gyvenimo kolokatai

Daiktavardžiai (1K pozicijoje): žmogaus gyvenimas 2032, visuomenės~ 404, Lietuvos~ 247, šeimos~ 203, vaiko~ 126, bendruomenės~ 118, tautos~ 107, moters~ 78, mokyklos~ 76, dvasios~ 68, vaiko~ 66, Kristaus~ 60, Bažnyčios~ 58, žmonijos~ 55, šalies~ 50, valstybės~ 49, teatro~ 48, Jėzaus~ 47, asmenybės~ 45, sielos~ 41, kaimo~ 37, kultūros~ 36, dailės~ 30, žydo~ 22, individo~ 21, literatūros~ 21, krašto~ 19, kūdikio~ 18, žmonijos~ 18, piliečio~ 18, kūno~ 17, sąmonės~ 17, valstiečio~ 17, kartos~ 15, atsiskyrėlio~ 15, vidaus~ 15, gamtos~ 15, parapijos~ 13, menininko~ 13, lietuvio~ 13, Marijos~ 12, muzikos~ 12, kultūros~ 12, poeto~ 11, rašytojo~ 10, dvasios~ 10, grupės~ 10, asmenybės~ 10, kataliko~ 9, atsiskyrėlio~ 9, vaiko~ 8, studento~ 8, teatro~ 8, filosofijos~ 8, knygos~ 8, parapijos~ 7, vyro~ 8, tėvo~ 7, mirusiojo~ 7, Respublikos~ 7, kunigo~ 6, miško~ 6, ligonio~ 6, sportininko~ 6, kario~ 6, vienuolio~ 6, žemės~ 6, jaunimo~ 6, tautos~ 6, mokinio~ 6, motinos~ 5, dienos~ 5, daikto~ 5, bitės~ 4, aktorius~ 4, Paryžiaus~ 4. **Daiktavardžiai** (1D pozicijoje): gyvenimo būdas 798, ~metai 560, ~sąlyga 480, ~sritis 354, ~trukmė 331, ~prasmė 321, ~lygis 267, ~kelias 228, ~patirtis 225, ~pabaiga 222, ~tikslas 200, ~dalis 195, ~džiaugsmas 180, ~problema 145, ~įvykis 144, ~klausimas 136, ~diena 136, ~įvykis 130, ~norma 123, ~draugas 122, ~momentas 120, ~filosofija 110, ~aplinkybė 99, ~akimirka 95, ~sfera 89, ~tarpsnis 85, ~stilius 78, ~forma 74, ~situacija 74, ~sritis 74, ~kokybė 72, ~reiškiny 70, ~taisyklė 62, ~saulėlydis 60, ~tikrovė 56, ~dėsnis 56, ~atvejis 56, ~tempas 55, ~realybė 55, ~pemainas 50, ~pradžia 45, ~realija 40, ~kryžkelė 40, ~erdvė 40, ~paveikslas 36, ~smulkmena 35, ~pilnatvė 35, ~aspektas 35, ~siūlas 33, ~gija 30, ~sunkumas 26, ~centras 23, ~šviesa 23, ~pažanga 20, ~tvarka 20, ~devizas 18, ~pulsas 15, ~rūpesčiai 20, ~vertybė 55, ~fazė 49, ~pusiaukelė 16, ~gėrybė 15, ~dvasia 15, ~logika 14, ~išpažintis 13, ~gelmė 13, ~credo 12, ~rūmas 12, ~srautas 11, ~audra 10, ~skonis 10, ~sūkurys 9, ~kryžius 9, ~peripetija 9, ~detalė 7, ~modelis 6, ~raktas 5, ~elementas 5, ~kronika 5, ~lūžis 5, gyvenimas už groį 41, ~be alkoholio 26, ~be narkotikų 22, ~be tėčio 21, ~be vaizgalų 16, ~be Dievo 15, ~iki vestuvių 15, ~ant ratų 13, ~be stogo 12, ~be kaukės 8, ~iki padangės 6, ~be mėsos 5.

Būdvardžiai: politinis gyvenimas 656, kasdienis~ 323, šeimyninis~ 295, amžinas~ 279, asmeninis~ 267, kultūrinis~ 242, naujas~ 219, dvasinis~ 196, socialinis~ 195, Toks~ 164, lytinis~ 151, pomirtinis~ 140, visuomeninis~ 148, ekonominis~ 139, bendras~ 125, normalus~ 115, religinis~ 111, pilnvertiškas~ 111, intymus~ 98, sportinis~ 96, savarankiškas~ 94, meninis~ 94, sveikas~ 93, prasmingas~ 93, sunkus~ 91, laimingas~ 91, vedybinis~ 89, krikščioniškas~ 89, vidinis~ 88, viešasis~ 87, tikras~ 87, realusis~ 84, privatus~ 84, likęs~ 71, seksualinis~ 70, muzikinis~ 66, geras~ 66, valstybinis~ 65, gražus~ 66, laisvas~ 60, aktyvus~ 58, individualus~ 57, žmogiškasis~ 54, kūrybinis~ 54, žemiškasis~ 51, materialinis~ 50, moralinis~ 45, psichinis~ 45, gražesnis~ 45, šiuolaikinis~ 44, lengvas~ 44, šiandieninis~ 42, sąmoningas~ 42, intelektualinis~ 40, trumpas~ 37, bendras~ 34, dabartinis~ 32, ramus~ 30, pilietinis~ 27, vedybinis~ 26, doras~ 26, ilgas~ 25, sudėtingas~ 25, asketiškas~ 25, nepriklausomas~ 21, nelengvas~ 21, privatus~ 19, darnus~ 18, įdomus~ 18, palaidas~ 18, sotus~ 19, įprastas~ 17, vienuolinis~ 17, ūkinis~ 16, teatrinis~ 15, panašus~ 14, dorovinis~ 14, pilnakraujis~ 13, atskiras~ 13, patogas~ 12, uždaras~ 12, santuokinis~ 12, saldus~ 12, savas~ 12, naktinis~ 11, psichinis~ 11, dieviškas~ 11, užtikrintas~ 10, pasiturintis~ 10, antrasis~ 10, turiningas~ 10, koncertinis~ 8, civilinis~ 8, konkretus~ 8, palaimingas~ 8, teisingas~ 8, vertingas~ 8, varganas~ 8, smagus~ 8, dvilypis~ 7, anapusinis~ 7, šiuolaikiškas~ 7, studentiškas~ 7, saugus~ 7, prabangus~ 7, lengvesnis~ 7, praktinis~ 6, nelaimingas~ 6, nenusisekęs~ 6, nerūpestingas~ 6, netrupas~ 6, aprūpintas~ 6, protingas~ 6, taikus~ 6, natūralus~ 5, šviesesnis~ 5, nuostabus~ 5, kilnus~ 5, pasaulietiškas~ 5, lietuviškas~ 5, legalus~ 5, garbingas~ 5, studentiškas~ 5, žiaurus~ 5, įprastas~ 4, nelegalus~ 4, akademinis~ 4, išorinis~ 4, mistinis~ 4, atsiskyrėliškas~ 4, katalikiškas~ 4.

Veiksmažodžiai (subjektinė funkcija): gyvenimas turi 98, ~rodo 96, ~tampa 94, ~eina 77, ~gali 69, ~prasideda 48, ~keičiasi 45, ~darosi 42, ~teka 41, ~verčiasi 41, ~gerėja 40, ~nestovi 38, ~atrodo 35, ~(susi)klosto 35, ~vyksta 31, ~parodo 26, ~diktuoja 25, ~priverčia 24, ~virsta 20, ~susideda 20, ~verda 20, ~baigiasi 18, ~negali 7, ~tesiasil17, ~sako 17, ~sukasi 16, ~priklauso 15, ~prabėga 15, ~pakrypsta 13, ~įgauna 13, ~reikalauja 12, ~išmoka 12, ~primena 11, ~bėga 11, ~lekia 10, ~daro 9, ~praranda 8, ~trunka 7, ~nesusiklosto 7, ~nesibaigia 6, ~slenka 12, ~pasirodo 6, ~pasuka 5, ~apmiršta 5, ~netenka 5, ~nutriksta 5, ~pagerėja 5. **Veiksmažodžiai** (objektinė funkcija): paskirti gyvenimą 26, baigti~ 26, paaugoti~ 24, keisti~ 21, mlyti~ 21, praleisti~ 17, stengtis~ 17, dirbti~ 16, pradėti~ 15, ateiti~ 14, rašyti~ 14, baigti savižudybę~ 14, lemti~ 10, palengvinti~ 10, įprasminti~ 10, nugyventi~ 10, trumpinti~ 10, rašyti~ 9, valdyti~ 9, svajoti~ 8, tvarkyti~ 8, paversti~ 8, praleisti~ 8, ateiti~ 8, kovoti~ 8, padėti~ 8, žvelgti~ 8, išleisti~ 7, lydėti~ 7, teigti~ 7, pertvarkyti~ 7, daryti~ 7, prailginti~ 7, priimti~ 7, paįvairinti~ 7, vertinti~ 7, pažinti~ 7, ap sunkinti~ 7, išlikti~ 7, kurti~ 17, skirti~ 6, išlaikyti~ 6, išiveržti~ 6, susitvarkyti~ 6, matyti~ 5, stebėti~ 5, atspindėti~ 5, tarnauti~ 5, ugdyti~ 4, trokšti~ 4.

Daiktavardiniai, būdvardiniai ir veiksmažodiniai *mirties* kolokatai

Daiktavardžiai (1K pozicijoje): tėvo mirtis 138, smegenų~ 135, vyrų~ 40, motinos~ 35, žmogaus~ 69, filosofijos~ 45, Dievo~ 45, asmens~ 35, Kristaus~ 35, sūnaus~ 32, sutuoktinio~ 27, žmonos~ 24, mamos~ 22, vaiko~ 22, Jėzaus~ 22, brolio~ 22, vyro~ 21, tėvelio~ 21, autoriaus~ 20, artimo~ 18, mamytės~ 15, moters~ 14, Lietuvos~ 14, rašytojo~ 10, motinos~ 10, nukentėjusiojo~ 9, kančios~ 9, žmonių~ 9, vaiko~ 8, Žmonos~ 7, plaučių~ 5, kalinio~ 5, sielos~ 5, laštelės~ 5, kankinio~ 5, draugo~ 5, poeto~ 5, individo~ 4, kino~ 4, meno~ 4, miesto~ 4. Daiktavardžiai (1D pozicijoje): mirties bausmė 1359, ~priežastis 185, ~nuosprendis 154, ~metinės 152, ~atvejis 128, ~diena 79, ~baimė 63, ~liudijimas 60, ~aplinkybė 49, ~kultūra 48, ~akivaizda 45, ~taškas 45, ~data 41, ~valanda 38, ~patalas 38, ~samprata 37, ~nagai 26, ~kelias 26, ~grėsmė 20, ~slenkstis 19, ~tema 18, ~kilpa 17, ~kriterijus 17, ~faktas 16, ~problema 14, ~stovykla 13, ~klausimas 12, ~prasmė 11, ~momentas 10, ~smegenys 9, ~aukojimas 8, ~metas 8, ~registravimas 8, ~idėja 8, ~šmėkla 8, ~kvapas 7, ~akimirka 7, ~ženklas 5, ~išvakarės 5, ~laikas 4, ~vieta 4, ~nuojauta 4, ~ciklas 4, ~paslaptis 4, ~sukaktis 4, ~auka 4, ~būseną 4, ~tyla 4, ~ratas 4, ~motyvas 4.
Būdvardžiai: klinikinė mirtis 51, tragiška~ 48, staigi~ 45, ankstyva~ 45, artėjanti~ 25, netikėta~ 22, biologinė~ 21, fizinė~ 19, natūrali~ 18, beprasmė~ 18, negailėstinga~ 16, natūrali~ 16, smurtinė~ 15, lengva~ 15, dvasinė~ 14, greita~ 13, priešlaikinė~ 12, prievartinė~ 8, baisi~ 8, keista~ 8, vieniša~ 8, garbinga~ 6, smurtinė~ 5, žiauri~ 5, neišvengiama~ 5, tikra~ 5, laiminga~ 5, žiauri~ 4, beskausmė~ 4, gera~ 4, masinė~ 4, nelaukta~ 4, klastinga~ 4.
Veiksmažodžiai (subjektinė funkcija): mirtis ištinka 53, ~ateina 24, ~sėlina 25, ~užklumpa 17, ~sutinka 16, ~gali 14, ~vaikščioja 14, ~sutrūkdo 12, ~laukia 10, ~išplėšia 8, ~sukrečia 8, ~sukliudo 8, ~atima 8, ~išsiveda 7, ~nutraukia 7, ~aplanko 7, ~atsiveria 7, ~trenkiasi 5, ~nušvinta 5, ~pasirodo 5, ~pasirenka 5, ~tirpdo 4, ~atpalaiduoja 4, ~vaidenasi 4. Veiksmažodžiai (objektinė funkcija): nešti mirtį 63, nugalėti~ 30, sutikti~ 26, pasirinkti~ 18, prašyti~ 12, suvokti~ 12, pranašauti~ 10, simbolizuoti~ 9, reikšti~ 9, pasitikti~ 9, lemti~ 8, pasirinkti~ 7, sėti~ 7, aiškinti~ 7, konstatuoti~ 7, vaizduoti~ 7, patvirtinti~ 7, priimti~ 6, raginti~ 6, atlikti~ 6, priminti~ 5, sukelti~ 5, konstatuoti~ 5, nugalėti~ 5, byloti~ 5, sunaikinti~ 4, sukelti~ 4, užprogramuoti~ 4, priartinti~ 4, prisijaukinti~ 4, prisišaukti~ 4, siųsti~ 4, palikti~ 4.

driausia reikšme yra egzistencija, buvimas (DLKŽ 1993), tai bet kas, įvardytas daiktavardine sąvoka, gali egzistuoti, būti. Vis dėlto dažniausiai minimas *žmogaus* gyvenimas: šio junginio pavartojimo kiekis tekste (2 032 kartai) viršija visų likusių tokio tipo junginių pavartojimo atvejus kartu sudėjus. Itin dažni junginių tipai, kai *gyvenimas* yra 1K pozicijoje ir apibūdina iš dešinės einantį žodį, pvz., *gyvenimo būdas* 798, *~metai* 560, *~salyga* 480, *~sritis* 354, *~trukmė* 331, *~prasmė* 321, *~lygis* 267, *~kelias* 228, *~patirtis* 225, *~pabaiga* 222. 1D pozicijos daiktavardiniai kolokatai žymiai įvairesni už 1K pozicijos daiktavardinius kolokatus. Jų tekste aptikta net 81, vadinasi, *gyvenimas* apibūdina net 81 sąvoką (ar nurodo kokį nors jos aspektą). Lyginant su *gimimu* ir *mirtimi*, vartosenos kiekiu bei įvairove išpūdingai atrodo ir *gyvenimo* veiksmažodiniai kolokatai.

Mirtis pagal kolokatų kiekį bei įvairovę užima tarpinę padėtį tarp *gimimo* ir *gyvenimo* abstraktų. Dažniausiai tekste galima aptikti *mirties* junginius su daiktavardžiais, užimančiais 1D poziciją, kurie su *mirtimi* susiję atributiniais ryšiais, t.y. dažniausiai mirtis apibūdina, sukonkretina, paaiškina kokias nors sąvokas, pvz., *mirties bausmė 1359, ~priežastis 185, ~nuosprendis 154, ~metinės 152, ~atvejis 128, ~diena 79, ~baimė 63, ~liudijimas 60, ~aplinkybė 49, ~kultūra 48*. Daugelis būdvardinių kolokatų sudaro sudėtinius terminus su mirtimi: *klinikinė mirtis, biologinė ~, fizinė ~, dvasinė ~*. Veiksmažodiniai kolokatai visais trimis nagrinėjamais atvejais yra produktyviausi, atskleidžiant abstraktų įvaizdžius kalbėtojų sąmonėje.

Pagal tai, kaip yra vartojamas abstraktusis daiktavardis, galima nustatyti, kaip išivaizduojama juo įvardijama sąvoka. Daiktavardžiai ir būdvardžiai rodo, ko-

kį pavidalą ar būseną abstraktams suteikia kalbėtojai, kokiomis priemonėmis ar būdais *gimimas*, *gyvenimas*, *mirtis* veikia. Iš lentelėje pateiktų duomenų galime susidaryti vaizdą ne tik apie daiktavardžių vartoseną, bet ir pačių sąvokų struktūrą, apie kurią dar bus kalbama vėliau.

Neprimedama savo nuomonės apie nagrinėjamų abstraktų įvaizdį žmonių sąmonėje, autorė tai palieka spresti skaitytojams ir, nenuoteldama nuo darbo hipotezės, krypta nagrinėjamų abstraktų kalbinio konteksto lyginimo link. Sudarant kolokatų sąrašus, buvo stengtasi kuo sistemiškiau pristatyti kolokatus (jie buvo skirstomi kalbos dalimis), pateikti tikslią vartojimo atvejų statistiką, tačiau šie sąrašai neparodo, kiek tiriamųjų abstraktų leksika yra panaši ir kuo ji skiriasi. Todėl čia autorei tenka pereiti prie kontekstinių partnerių semantinės analizės, t.y. jų skyrimo į tam tikras semantines grupes, kurios išryškins tiriamųjų abstraktų kalbinės aplinkos panašumus bei skirtumus. Leksikos panašumai leidžia daryti prielaidą apie abstraktų kontekstinių partnerių pakeičiamumo vienu kitais galimybę, t.y. ar *gimimo* bei *gyvenimo* kolokatai, panašūs semantiniu požiūriu, bet besiskiriantys leksine išraiška, gali būti perkelti į jiems antonimiško *mirties* abstrakto kalbinį kontekstą ir atvirkščiai. Tyrimo išvados yra rimtas argumentas patvirtinti arba atmesti darbo hipotezę, kad antoniminių žodžių leksinė semantinė aplinka yra panaši.

TIRIAMŪJŲ ABSTRAKTŲ KALBINIO KONTEKSTO LYGINIMAS PAGAL KONTEKSTINIŲ PARTNERIŲ SEMANTIKĄ

Skirstymą į semantines grupes išlaikant vieningą sistemą, paremtą semantiniiais kriterijais, bendrais visoms trims junginių su abstraktais grupėms, apsinkina didelis bendras abstraktų junginių skaičius (89 086) bei netolygus jų pasiskirs-

tymas (su *gimimu* – 4 214, su *gyvenimu* – 73 063, su *mirtimi* – 11 809). Rengiant klasifikaciją, buvo laikomasi aukščiau pateiktų sintaksinių junginių modelių klasifikacijos. Todėl semantinė klasifikacija atliekama anksčiau pateiktų modelių ribose trimis etapais: aptariant junginius su būdvardžiais, daiktavardžiais ir veiksmažodžiais atskirai, o daiktavardžiai ir veiksmažodžiai savo viduje dar skirtini į dvi grupes pagal aktyvumo/pasyvumo požymį, pvz., *knygos gimimas-gimimo knyga, mokyklos gyvenimas-gyvenimo mokykla, kalbos mirtis-mirties kalba; gimimas įprasmina-gimimą įprasmina, gyvenimas sleigia-gyvenimą sleigia, mirtis byloja-mirtį byloja*. Prie atskirų semantinių kategorijų pateikiamas visas jas atitinkančių kolokatų sąrašas (jei bendras kolokatų skaičius neviršija 10) arba dalis jo (t.y. 10 pavyzdžių iš viso aptiktų kolokatų sąrašo).

Reikia pažymėti, kad semantinių kategorijų įvardijimas yra labai problemiškas, tačiau tiriamųjų abstraktų kolokatus būtina semantiškai susisteminti, nes kitaip dėl milžiniško pavyzdžių kiekio neįmanomas kolokatų semantinis lyginimas. Empirinės medžiagos platumas trukdo tiksliai įvardyti semantinę kategoriją – taip, kad ji apibendrintų visų jai priskiriamų kolokatų reišmę. Tarkim, *organizacija* vadinama junginių *tautos mirtis, Lietuvos mirtis, valstybės mirtis, kaimo mirtis, imperijos mirtis* daiktavardinių *mirties* kolokatų semantinė kategorija jungia žodžius, kurie apibendrintai organizacija vadintini tik plačiąja (*kaimas*) arba siaurąja (*Lietuva*) savo prasme ir todėl lentelėje, atsידūrę greta vienas kito, tarpusavyje menkai dera. Beje, semantinių kategorijų pavadinimų sąlyginumas ypač aktualus dalykas kalbant apie veiksmažodinius kolokatus. Taigi yra sudėtinga įvardyti semantinę grupę, kuriai kalbinė intuicija verčia priskirti labai įvairius veiksmažodžius. Kita problema yra ta, kad parinkti grupių pavadinimai iš dalies sutampa, o tų grupių veiksmažodžiai

yra artimos reikšmės, pvz., semantinės kategorijos pavadinimai *Aktyvus veiksmas* (priklauso veiksmožodžiai: ~*siaučia*, ~*vald*, ~*išplėšia*, ~*išarbo*, ~*paliečia*, ~*trenkia iš užpakalio* ir pan.) bei *Aktyvus teigiamas veiksmas* (~*sujungia*, ~*išlaisvina*, ~*padidina šlovę*, ~*suteikia ramybę sielai*, ~*padeda*, ~*suartina* ir pan.) arba *Pasyvi būseną* (~*gresia*, ~*kvepia*, ~*slypi*, ~*byloja*, ~*alsuoja*, ~*nušvinta* ir pan.) ir *Pasyvi dvasinė būseną* (~*stulbina*, ~*keršija*, ~*sukrečia*, ~*prislegia*, ~*šokiruoja* ir pan.). Todėl labiau patartina žiūrėti į konkrečią leksinę vienos ar kitos grupės raišką, o ne į jos pavadinimą.

Semantiškai kategorizuodami atributinio-posesinio junginio su abstraktu (junginio tipas: *Vaiko gimimas*, *kaimo gyvenimas*, *sielos mirtis*) daiktavardžius, matome, kad vieni jų pavadina individus, o kiti – negyvus daiktus. Asmenis reiškiantys daiktavardžiai, užimantys 1K poziciją šiuose junginiuose, dažniausiai juos įvardija pagal jų lytį (*vyro/moters gimimas*, ~ *gyvenimas*, ~ *mirtis*), amžių (*vaiko/senelio gimimas*, ~ *gyvenimas*, ~ *mirtis*), gi-

minytės ryšį (*tėvo/sesers gimimas*, ~ *gyvenimas*, ~ *mirtis*) ir visoms trimis tiriamųjų abstraktų grupėms yra vienodi, semantiškai smulkiau neskirstytini, todėl 4 lentelėje jų vardijimo atsisakyta. Kaip jau minėta, bendras lyginimo pagrindas abiem poroms yra mirties kalbinis kontekstas, todėl siekiant patogiau pateikti ir palyginti abstraktų semantinius kolokatus, *mirtis* ir jos kontekstiniai partneriai lentelėse užima vidurinę padėtį.

Kadangi tekstyne aptiktas nevienodas *gimimo*, *gyvenimo* ir *mirties* abstraktų kolokatų kiekis, suprantama, kad lentelėse, kuriose pateikiami išsyk visų trijų tiriamųjų abstraktų semantiškai suskirstyti kolokatai, atsiranda tuščių skilčių. Žemiau pateiktose lentelėse šios tuščios skiltys užpildomos sutartiniais ženklais – (+) bei – (-). Tai reiškia, kad greta abstrakto (kurio skiltyje atsidūręs vienas kuris minėtas sutartinis ženklas) tekstyne neaptikti tam tikros semantinės kategorijos kolokatai, tačiau jie arba gali būti perkelti į aptariamo abstrakto kalbinį kontekstą (žymime

4 lentelė

Tiriamųjų abstraktų 1K pozicijos daiktavardinių kolokatų semantinės kategorijos

Sem. kategor.	Gimimas	Mirtis	Gyvenimas
Gyvas organizmas	Įvairūs asmenų pavadinimai, sudarantys junginius su visais tiriamaisiais abstraktais		
Negyvoji gamta	<i>saulės</i> ~, <i>žvaigždės</i> ~, <i>kometos</i> ~ <i>Neringos kopų</i> ~,	<i>grūdo</i> ~,	<i>žvaigždės</i> ~,
Organizacija	<i>vienuolyno</i> ~, <i>mokyklos</i> ~, <i>miesto</i> ~, <i>imperijos</i> ~, <i>koalicijos</i> ~, <i>Bažnyčios</i> ~, <i>Lietuvos krepšinio</i> ~, <i>sąjūdžio</i> ~,	<i>tautos</i> ~, <i>Lietuvos</i> ~, <i>valstybės</i> ~, <i>kaimo</i> ~, <i>imperijos</i> ~,	<i>tautos</i> ~, <i>Lietuvos</i> ~, <i>valstybės</i> ~, <i>kaimo</i> ~, <i>bendruomenės</i> ~, <i>parapijos</i> ~, <i>pasaulio</i> ~, <i>visuomenės</i> ~, <i>šeimos</i> ~, <i>mokyklos</i> ~,
Abstraktas	<i>sielos</i> ~, <i>tylos</i> ~, <i>šviesos</i> ~, <i>tiesos</i> ~, <i>vizijos</i> ~, <i>santykių</i> ~, <i>minties</i> ~, <i>muzikos</i> ~, <i>pasaulio</i> ~, <i>kultūros</i> ~,	<i>kalbos</i> ~, <i>žodžio</i> ~, <i>gamtos</i> ~, <i>sielos</i> ~,	– (+)
Artefaktas	<i>knygos</i> ~, <i>banko</i> ~, <i>duonos</i> ~, <i>lėktuvo</i> ~, <i>leidinio</i> ~, <i>kūno</i> ~,	– (+)	<i>knygos</i> ~,
Veiklos rūšis	<i>sportinės aviacijos</i> ~, <i>lengvosios atletikos</i> ~,	– (+)	– (+)
Laikas	<i>eros</i> ~, <i>amžiaus</i> ~,	– (+)	– (+)
Meno rūšis	<i>teatro</i> ~, <i>kino</i> ~, <i>džiazo</i> ~, <i>tragedijos</i> ~, <i>architektūros</i> ~,	– (+)	– (+)
Jausmas	<i>meilės</i> ~, <i>pykčio</i> ~, <i>neapykantos</i> ~, <i>pagiežos</i> ~,	– (+)	– (-)

-(+)), arba ne (-(-)). Žemiau pateiktuose lentelių duomenų komentaruose taip pat neišvengta žymėjimo sutartiniais ženklais. Junginiai, kurie yra dirbtinai sudaryti, remiantis autorės kalbine intuicija, žymimi dvejojai: tie, kurie semantiškai nėra prasmingi, neiprasti mums ir nevertotini, pateikiami su žvaigždute * (juos sudaro tiriamasis abstraktas ir - (-) kolokatas, neaptiktas tekstyne, bet paimtas iš jam antonimiško abstrakto konteksto); tie junginiai, kuriuos sudaro tiriamasis abstraktas ir - (+) kolokatas, tekstyne neaptiktas greta jo, bet aptiktas greta jam antonimiško abstrakto, su kuriuo yra lyginamas, žymimas varnele ^.

Lentelė rodo, kad semantiniu požiūriu įvairiausi daiktavardžiai, užimantys šią poziciją, vartojami su 1K *gimimo* abstraktu. Jie priskiriami net devyniems skirtingiems kontekstų tipams, o *gyvenimo* ir *mirties* kalbinė aplinka semantiškai neišvairi. Antoniminių abstraktų porų *mirtis-gimimas*, *mirtis-gyvenimas* kontekstinių partnerių lyginimas pagal jų semantiką rodo, kad *mirtis* gali prisijungti beveik visus *gimimo* kolokatus. Vadinasi, galima kalbėti ne tik apie negyvosios gamtos objektų, abstraktų, tam tikrų visuomeninių ar kt. organizacijų mirtį, bet ir apie veiklos ar meno rūšies mirtį (pvz., ^*aviacijos mirtis*, ^*džiazo mirtis*), jausmų

5 lentelė

Tiriamųjų abstraktų 1D pozicijos daiktavardinių kolokatų semantinės kategorijos

Sem. Kategor.	Gimimas	Mirtis	Gyvenimas
Artefaktas	~lopšys, ~arena, ~erdvė, ~lizdas, ~sala, ~pašalpa,	~konvejeris, ~vaipelis, ~žiedas, ~dalgis, ~emblema, ~gėrimas, ~grandinė, ~indas, ~sparnai, ~pančiai,	~knyga, ~dalelė, ~atrama, langas, ~puslapis, ~raktas, ~rūmas, ~siūlas, ~laikrodis, ~ryškė,
Veiksmo rezultatas	~fazė, ~ritualas, ~papročiai, ~ritmas, ~fragmentas, ~pasekmė, ~istorija, ~virsmas, ~pokytis	~aukojimas, ~alsavimas, ~apvaisinimas, ~registravimas, ~nužmoginimas, ~nuvainikavimas, ~pergalė, ~ataka, ~metinės, ~jubiliejus,	~pergalė, egzaminas, ~varžybos, ~puota, ~šuoelis, ~bėgsmas, ~fragmentas, ~finišas, ~finalas, ~elementas,
Norma	~tvarka, ~registracija, ~teisė, ~eiliškumas, ~kokybė, ~būtinybė, ~statistika, ~svoris, ~ūgis, ~procentas,	~formulė, ~matmuo, ~mastelis, ~kriterijus, ~tradicija, ~panegerika, ~vertė, ~vidurkis, ~tabu, ~praba,	~dėsnis, ~lygis, ~taisyklė, ~aksioma, ~formulė, ~kanonas, ~doktrina, ~masė, ~vertikalė, ~amplitudė,
Jausmas, (dvasinė) būseną	~garbė, ~džiaugsmas, ~skausmas, ~trauma, ~įtampa, ~pojūtis	~krizė, ~trauka, ~užuojauta, ~aitrumas, ~liga, ~artumas, ~geismas, ~laukimas, ~miegas, ~misterija,	~įprotis, ~patyrimas, ~aistra, ~geismas, ~skonis, ~instinktas, ~triumfas, ~apetitas, ~atgaiva
Laikas	~data, ~diena, ~metai, ~išvakarės, ~mėnuo, ~akimirka, ~momentas, ~priešaušris	~valanda, ~diena, ~data, ~metas, ~akimirka, ~ciklas, ~išvakarės, ~minutė, ~naktis,	~ritmas, ~metai, ~pabaiga, ~diena, ~tempas, ~pulsas, ~ruduo, ~rytas, ~gegužis, ~rytdiena,
Abstraktas	- (+)	~ prasmė, ~samprata, ~problema, ~priežastis, ~klausimas, ~tyla, ~žinia, ~grožis, ~kvapas, ~tamsybė,	~ kvapas, ~prasmė, ~klausimas, ~tema, ~sąlygos, ~tikslas, ~esmė, ~tiesa, ~samprata,
Vieta	- (-)	~patalas, ~slenkstis, ~stovykla, ~namai, ~scena, ~aikštė, ~gatvė, ~kambarys, ~kaminas, ~karaulytė,	~akivaizda, ~riba, ~sritis, ~centras, ~epicentras, ~pamatas, ~dugnas, ~kryžkelė, ~celė, ~gatvė,
Dokumentas	~liudijimas, ~metrikai, ~dokumentai, ~įrašų knyga	~liudijimas, ~skundas, ~paktas,	- (-)

mirtį (pvz., $\hat{n}$ eapykantos mirtis, $\hat{m}$ eilės mirtis), artefaktų ar laiko skaičiavimo matmens mirtį (pvz., $\hat{l}$ eidinio mirtis, $\hat{a}$ nžiaus mirtis, $\hat{e}$ ros mirtis). Taigi *mirtis* ir *gimimas*, būdami panašaus abstraktumo laipsnio, gali lengvai pereiti į vienas kito konteksta, jų kalbinė aplinka liudija ir leksinį, ir semantinį bendrumą.

Gyvenimas ir *mirtis* turi panašius, neplataus semantinio spektro kolokatus, priklausančius beveik tiems patiems semantiniams konteksto tipams. Taigi atributinio-posesinio tipo daiktavardiniai kolokatai patvirtina hipotezę, kad antoniminių abstraktų kontekstinė raiška yra panaši.

Čia netgi galima išvelgti ir kelti kitą hipotezę, kad *gimimas-gyvenimas* pora, kurios nariai, nors ir nėra sinonimai, turi daugiau semantinių bendrumų nei skirtumų, savo kontekstine raiška yra mažiau panašūs nei antoniminiai abstraktai. Juk vienintelis lentelės minusas (-) rodo, kad jausmus įvardijantys žodžiai, atkeliavę iš *gimimo* kalbinio konteksto, negali prigyti *gyvenimo* kalbiniame kontekste (pvz., $\ast$ *meilės gyvenimas*, $\ast$ *pykčio gyvenimas*, $\ast$ *neapykantos gyvenimas* ir pan.). Taigi semantiškai panašių *gyvenimo* ir *gimimo* abstraktų kontekstiniai partneriai ne visada gali keisti vieni kitus.

Pagal 1D pusėje nuo abstrakto aptiktų kolokatų semantiką skiriami aštuoni visiems tiriamiesiems abstraktams bendri semantiniai kontekstų tipai. Nors tam pačiam semantiniam kontekstui atstovaujantys atskirų abstraktų kontekstiniai partneriai leksine išraiška ir skiriasi, tačiau galimybė vienam abstraktui jungtis prie kito abstrakto kontekstinio partnerio yra priimtina, vadinasi, kolokatai priklauso tai pačiai semantinei kategorijai (pvz., junginiuose *gimimo lopšys*, $\sim$ *arena*, $\sim$ *erdvė*, $\sim$ *lizdas*, $\sim$ *sala*, $\sim$ *pašalpa gimimą* gali keisti *mirtis*, pvz., $\hat{m}$ irties lopšys, $\hat{m}$ irties arena, $\hat{m}$ irties erdvė, $\hat{m}$ irties lizdas, $\hat{m}$ irties sala, $\hat{m}$ irties pašalpa o junginiai

mirties konvejeris, $\sim$ *varpelis*, $\sim$ *žiedas*, $\sim$ *dalgis*, $\sim$ *emblema*, $\sim$ *gėrimas*, $\sim$ *grandinė*, $\sim$ *indas*, $\sim$ *šparmai*, $\sim$ *pančiai*, *mirtį* pakeitus *gyvenimu*, taip pat būtų vartotini, pvz., $\hat{g}$ yvenimo konvejeris, $\hat{g}$ yvenimo varpelis, $\hat{g}$ yvenimo žiedas, $\hat{g}$ yvenimo dalgis, $\hat{g}$ yvenimo emblema, $\hat{g}$ yvenimo gėrimas, $\hat{g}$ yvenimo grandinė, $\hat{g}$ yvenimo indas, $\hat{g}$ yvenimo šparmai, $\hat{g}$ yvenimo pančiai.

Lyginant *gyvenimo* ir *mirties* kolokatų semantines kategorijas, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad šešioms semantinėms kategorijoms (Artefakto, Veiksmo, Normos, Laiko, Abstrakto, Jausmo, Dokumento) atstovaujantys kolokatai beveik visi yra sinonimai, o trims iš jų – Laiko, Dokumentų, Normos – priklauso netgi tie patys žodžiai, pvz., *gimimo/mirties liudijimas*; *gimimo/mirties procentas*, $\sim$ *statistika*, $\sim$ *teisė*; *gimimo/mirties data*, $\sim$ *metai*, $\sim$ *diena*, $\sim$ *momentas*. Esama tik vieno kontekstinės raiškos neatitikimo: *gimimas* semantiniu požiūriu negali prisijungti beveik nė vieno vieta reiškiančio žodžio, su kuriais gali eiti *mirties* abstraktas, pvz., $\ast$ *gimimo patalas*, $\ast$ *gimimo slenkstis*, $\ast$ *gimimo aikštė*, $\ast$ *gimimo gatvė*, $\ast$ *gimimo kaminas*. Šiek tiek skiriasi įvyki bei procesą įvardijantys junglumo partneriai. *Gimimo* atveju jie yra neįvairūs, nurodoma tik *fazė*, *fragmentas*, *ritualas*, *pokytis*, nes rodo tik įvykio ar veiksmo dalies raišką. *Mirties* kontekstiniai partneriai dar rodo ir įvykio ar veiksmo turinį (*mirties alsavimas*, $\sim$ *ataka*, $\sim$ *nuvainikavimas*, $\sim$ *nužmoginimas*).

Lyginant *gyvenimo* ir *mirties* kalbinius kontekstus, taip pat aiškiai matome bendras junglumo partnerių semantines kategorijas, ir tik vienos *mirties* kontekstinių partnerių semantinės grupės žodžiai negalėtų sudaryti reikšmės požiūriu prasmingo junginio. Tai dokumentų semantinei kategorijai priskiriami žodžiai, pvz., $\ast$ *gyvenimo liudijimas*, $\ast$ *gyvenimo metrikas*. Taigi atributinio tipo junginio su nagrinėjamaisiais abstraktais pavyzdžiai iš tekstyno taip pat argumentuotai patvir-

tina darbo hipotezė. Gausūs abstraktų junglumo partneriai, nors ir nepanašūs savo forma, tačiau yra sinonimiški arba net vienodi turinio atžvilgiu, todėl aki-vaizdu, kad antoniminių porų junglumas panašus.

Tiriamųjų abstraktų kolokatai, priskiriami vienai semantinei kategorijai pagal koki nors bendrą požymį bet reiškiantys skirtingus dalykus, pasikliaujant kalbos jausmu, gali būti keičiami vieni kitais, tarkim, *mirtis* jungiama su gyvenimi-

6 lentelė

Tiriamųjų abstraktų būdvardinių junglumo partnerių semantinės kategorijos

Sem. kategor.	Gimimas	Mirtis	Gyvenimas
Rūšis	<i>biologinis~, selekcinis~, žmogiškasis ~,</i>	<i>klinikinė~, biologinė~, dvasinė~, fizinė~, tikroji~, anapusinė~, laikina~, dalinė~, juodoji~, lėtinė ~</i>	<i>kūrybinis~, istorinis~, socialinis~, kasdienis~, intymus~, šeimyninis~, pamirtinis~, seksualinis~, visuomeninis~, muzikinis~,</i>
Laikas / Tempas	<i>ankstyvas~, ilgas~, vėlyvas~, nuolatinis~, pakartotinas~, pavėluotas~,</i>	<i>ankstyva~, pagreitinta~, staigi~, vėlyva~, netikėta~, priešlaikinė~,</i>	<i>truncas~, laikinas~, ilgas~, konvejerinis~, veržlus~, greitas~, nesustabdomas~, pašėlęs~, dinamiškas~, žaibiškas~,</i>
Vertinimas	<i>nepavykęs~, tobulas~, vidutinis~,</i>	<i>veikta~, nugalėta~, nau- dinga~, patogi~, garbin- ga~, beprasmiška~, šu- niška~, liūdna~, absur- diška~, nesąmoninga~,</i>	<i>naudingas~, prasmingas~, vaisingas~, vertingas~, nepakartojamas beprasmiškas~, bergždžias~, dykas~, bereikšmis~, dangiškas~,</i>
Vidinė savybė	<i>lengvas~, naujas~, sunkus~,</i>	<i>gera~, linksmas~, romi~, bjauri~, baisi~, žiauri~, nepermaldujama~, klas- tinga~, negailėstinga~, skaudi~,</i>	<i>teisus~, kilnus~, išmintingas~, tylus~, linksmas~, piktas~, nepermaldujamas~, šykštus~, kerštingas~, grubus~,</i>
Realumo laipsnis	<i>neįtikėtinas~, stebuklin- gas~, nepaaiškinamas~,</i>	- (+)	<i>neįmanomas~, iliuzinis~, mistiškas~, dramatiškas~, fantasmagoriškas~,</i>
Skonis	- (-)	<i>karti~, saldi~,</i>	<i>sotus, saldus, rūgštus, prėskas, salsvas ~,</i>
Medžiaga / jos savybė	- (-)	- (+)	<i>lakus~, sintetinis~, pilnakraujis~, šiurkštus~, dyglus~, slidus~,</i>
Išorinė savybė	- (-)	- (+)	<i>aklas~, dailus~, plikas~, gyvas~, šaltas~, surėdytas ~,</i>
Vidinė tvarka	- (-)	- (+)	<i>painus~, darnus~, aiškus~, harmoningas~, stabilus~, sumautas~, paradoksiškas~, prieštaringas~, chaotiškas~, sumaitotas~,</i>
Forma	- (-)	- (-)	<i>keturašis~, plačiaekranis~, liesas~, apskri- tas~, šakotas~, kamuotas~, kreivas~, de- formuotas~, atvirkščias~, schematiškas~,</i>
Santykis su aplinka	- (+)	- (+)	<i>neliečiamas~, garantuotas~, apsaugotas~, saugus~, užtikrintas~,</i>
Apimtis	- (-)	- (-)	<i>sklidinas~, pritvinkęs~, tuščias~, erdvus~, baigtinis~, uždaras~, glaustas~, limituotas~, kupinas~,</i>
Stilius	- (+)	- (+)	<i>laukinis~, paradinis~, laikraštinis~, atsiskyreliškas~, stoviškas~, asketiškas~, savivaldus~, autarkiškas~, vienuolinis~, savitas~,</i>
Spalva	- (-)	- (-)	<i>margas~, šviesus~, pilkas~, mėlynas~, tamsus~, juodas~, rožinis~, ryškus~, spalvotas~, auksinis~,</i>

mo abstraktus reiškiančiais kolokatais ir atvirkščiai, nors tarpusavyje abstraktus įvardijantys gyvenimo ir mirties kolokatai yra skirtingi žodžiai, pvz.,

Mirties (^gyvenimo): ~samprata, ~problema, ~priežastis, ~tyla, ~žinia, ~grožis, ~tamšybė;

Gyvenimo (^mirties): ~tema, ~sąlygos, ~tikslas, ~esmė, ~tiesa, ~samprata;

Tokių atveju, kai visiškai skirtinga abstraktų leksinė aplinka turi semantinių bendrybių, yra apstu – žemiau pateikiamas pavyzdys apie jausmą/dvasinę būseną reiškiančius skirtingą leksinę išraišką turinčius *gimimo* ir *mirties* kolokatus, kurie greta vieno kurio minėto abstrakto buvo aptikti tekstyne, bet gali jungtis ir su kitu, pvz.:

Gimimo (^mirties): ~garbė, ~džiaugsmas, ~skausmas, ~trauma, ~įtampa, ~pojūtis

Mirties (^gimimo): ~krizė, ~trauka, ~užuojauta, ~aitrumas, ~liga, ~artumas, ~geismas, ~laukimas, ~miegas, ~misterija.

Tokia skirtingą leksinę raišką turinčių kolokatų pakeičiamumo vienu kitais antoniminiuose kontekstuose galimybė rodo, kad antoniminių abstraktų kontekstai yra panašūs ne leksiniu, bet semantiiniu požiūriu.

Būdvardiniai kolokatai – gausiausi tiriamųjų abstraktų kontekstiniai partneriai ir dažnai panašūs visiems trims kalbiniais kontekstams. Ypač tai pasakyti na kalbant apie *Turinio*, *Laiko*, *Vertinimo* semantines kolokatų grupes. Pagal turinį beveik visų 3 abstraktų junginių dėmenys yra sudėtinių terminų dalys ir daugeliu atveju tos pačios, pvz.:

biologinis gimimas, *biologinis gyvenimas*, *biologinė mirtis*, *laikinas gimimas*, *laikinas gyvenimas*, *laikina mirtis*, *dvasinis gimimas*, *dvasinis gyvenimas*, *dvasinė mirtis*, *tikrasis gimimas*, *tikrasis gyvenimas*, *tikroji mirtis*.

Gimimo ir *mirties* abstraktai iš lentelės atrodo esą panašūs ne tik junglumo partnerių leksika, semantinėmis kategorijomis, bet ir panašios apimties junglumu, kitaip sakant, abstraktumo laipsniu. Esa-

ma vienintelio semantinio kriterijaus, pagal kurį galima vertinti *mirtį*, bet negalima vertinti *gimimo*, t.y. pagal skonį, pvz., **kartus gimimas*, **saldus gimimas*. Šiek tiek skiriasi *Vertinimo* semantinė grupė: *gimimas* yra vertinamas pagal jo kokybę (pvz., *tobulas gimimas*, *vidutinis* ~), o *mirties* (ir *gyvenimo*) atveju apibūdinama tai, ko ji verta, kaip reikšminga (pvz., *šuniška mirtis*, *patogi* ~, *susvetimėjusi* ~, *naudinga* ~). Šie vartosenos aspektai nėra svarbūs argumentai atmesti darbo hipotezę, priešingai – *mirties* ir *gimimo* būdvardiniai kontekstai yra labai panašūs.

Gyvenimo ir *mirties* kolokatus jau sunkiau palyginti dėl didelio jų kiekio skirtumo. Didelis *gyvenimo* kolokatų kiekis leido skirti 14 semantinio konteksto tipų, kurių penki sutampa su *mirties* kolokatų semantiniiais kontekstais. Iš likusių devynių semantinių kontekstų tipų šešių jų kolokatai galėtų būti perkelti į *mirties* kalbinę aplinką, pvz., ^*neįmanoma mirtis*, ^*akla mirtis*, ^*slidi mirtis*, ^*saugi mirtis*, ^*laukinė mirtis*, ^*paini mirtis*, nors tekstynas tokių vartosenos atveju ir nepateikia. Likusiems trims semantiniams kontekstams (Fomos, Apimties, Spalvos) priklausančios *gyvenimo* kolokatai negali su *mirtimi* sudaryti junginių, pvz., **kampuotamirtis*, **kreivamirtis*; **sklidinamirtis*, **prirtvinkusi mirtis*; **pilka mirtis*, **mėlyna mirtis*. Šiek tiek skiriasi laiko raiška: *gyvenimo* kontekstiniai partneriai būdvardžiai rodo labiau gyvenimo tempą ar greitį (*veržlus gyvenimas*, *greitas* ~, *dinamiškas* ~), o būdvardžiai, einantys su *mirtimi*, ją apibūdina pagal kokį nors laiko tarpsnį (*ankstyva mirtis*, *priešlaikinė* ~, *pagreitinata* ~). Taigi atrodytų, kad antoniminės sąvokos *mirtis* bei *gyvenimas*, priešingos savo reikšmės, yra panašios kalbiniais kontekstais, tačiau būtina atkreipti dėmesį į būdvardinio abstraktų konteksto atskleista *mirtis-gyvenimas* antonimų poros skirtumą nuo *mirtis-gimimas*. *Mirties* ir *gimimo* abstraktams tekstynas pateikė atitinkamai 97 ir 51 būdvardinį kolokata, todėl

jų lyginimas buvo pakankamai objektyvus, nes tiriamų abstraktų kalbinė aplinka buvo lyginama pagal tekstyno duomenis. Turint 480 gyvenimo būdvardinių kolokatų ir 97 mirties, aišku, kad ne tik pats tyrimas tampa sudėtingesnis ir subjektyvesnis, nes remiamės daugiausia autorės kalbine nuojauta, t.y. gyvenimo abstrakto būdvardinius kolokatus bandome jungti prie mirties abstrakto, bet ir teigimas, kad mirties bei gyvenimo kontekstai yra panašūs, yra netikslus. Patikslin-

us gautumėm, kad mirties ir gyvenimo kontekstai nepanašūs jau vien savo apimtimi, be to, gyvenimo kontekstas yra aiškiai platesnio semantinio potencialo, tačiau mirties konkordanse neaptikti gyvenimo kolokatai gali sudaryti prasminius junginius su mirtimi, o tas pačias abiejų abstraktų kolokatų semantines kategorijas atitinkantys žodžiai rodo semantinį šių abstraktų kontekstų bendrumą.

Beje, semantiškai lyginant būdvardinius kolokatus, atsirado dar daugiau kal-

7 lentelė

Tiriamųjų abstraktų veiksmožodinių junglumo partnerių, reiškiančių aktyvų veiksmą, semantinės kategorijos

Sem. kategor.	Gimimas	Mirtis	Gyvenimas
Judėjimas	- (-)	~aplėnia, ~prisiveja, ~artinasi, Ėjimas: ~ateina, ~sėlina, ~vaikšto,	Žodžio <i>skystis</i> kontekstas: ~srovėna, ~senka, ~švirksčia, ~banguoja, ~plaukia, ~teka ~kunkuliuoja, ~tirpsta ~verda, ~stingsta, žodžio <i>vėjas</i> kontekstas: ~viesulu praužia, ~skrieja, ~plevena, Ėjimas: ~pereina etapus, ~bėga, ~slenka, ~eina pro šalį, ~nueina šuniui ant uodegos, ~nuveda, ~žengia, ~išibėgėja, ~žengia koja kojon
Aktyvus veiksmas	- (-)	~siaučia, ~valdo, ~išplėšia, ~atriša, ~išardo, ~paliečia, ~išsiveda, ~šienauja, ~galanda savo kalavija, ~trenkia iš užpakalio (autokatastrofa),	~nubloškia, ~svaido, ~griebia už geklės, ~sprogdina, ~karpo, ~nužudo, ~nusviedžia, ~srove muša kaip elektra, ~aplieja, ~užplūsta,
Aktyvus teigiamas veiksmas	~išgelbėja, ~paveikia, ~sukuria, ~pradeda, ~atneša, ~įprasmina, ~sutelkia, ~integruoja,	~sujungia, ~išlaisvina, ~padidina šlove, ~suteikia ramybę sielai, ~padeda, ~suartina, ~nušviečia, ~praturtina, ~pratešia, ~pakoreguoja, ~tirpdo ledus, ~laiduoja teisingumą,	- (+)
Pasyvi būseną / veiksmas	- (+?)	~gresia, ~kvepia, ~slypi, ~byloja, ~alsuoja, ~nušvinta, ~puvėsiais atsiduoda, ~liudija, ~kartojasi,	- (+)
Pasyvi dvasinė būseną (neigiamą)	- (-)	~stulbina, ~keršija, ~sukrečia, ~prislegia, ~šokinuoja, ~slegia, ~kankina	~nuvilia, ~prislegia, ~erzina, ~slegia, ~nervina, ~paniekina, ~įgrysta, ~apkarsta, ~kenčia
Būvio kitimas	- (-)	- (+)	~susijaukia, ~persipina, ~persimaino, ~pavirsta į ..., ~pakrypsta, ~apvirsta aukštyn kojom, ~skleidžiasi, ~išeina dūmais, ~susinarplioja, ~papilnėja,
Valdymas	~užprogramuoja, ~gresia, ~nulemia, ~baudžia, ~sužlugdo, ~provokuoja,	- (+)	- (+)

binių įrodymų, leidžiančių manyti, kad su *mirtimi* antonimines poras sudarančių, bet tarpusavyje neantonimų – *gimimo* ir *gyvenimo* – kalbinė raiška skiriasi. Iš lentelės matome, kad ypač sunkiai gyvenimo kalbinė raiška taikytina *gimimo* kontekstui, pvz., *gimimo* apibūdinimas medžiaga: *lakus gimimas, **šiurkštus gimimas*, *dyglus gimimas; forma: **atvirkščias gimimas*, **schematiškas gimimas*; apimtį: *uždaras gimimas, *glaustas gimimas, *kupinas gimimas; spalva: *pilkas gimimas, *mėlynas gimimas ir pan. Taip gali atsitikti ir dėl to, kad *gimimo* junglumas yra labai ribotas ir fiksuotas, jo raišką lengviau klasifikuoti ir lyginti su *mirties* raiška. Vadinasi, yra pagrindo *mirtis-gimi-*

mas porą laikyti labiau pakeičiančiais vienas kitą kontekste nei *mirtį* ir *gyvenimą*.

Jau minėta, kad veiksmožodinių kolokatu skyrimas į semantines grupes yra problemiškas, o dar sunkiau kartais nustatyti, ar kai kurie vieno abstrakto junglumo partneriai galėtų būti perkelti į kito abstrakto kalbinę aplinką, ar ne. Abstraktų veiksmožodinių junglumo partnerių lyginimas ne taip jau ir tvirtai leidžia tvirtinti hipotezės teisingumą. Tarkim, *mirtis* pagal veiksmožodinius kolokatus atrodo ypač įvairi ir jungli. Į savo kontekstą ji išsileidžia valdymą reiškiančius *gimimo* kolokatus bei būvio kitimą reiškiančius *gyvenimo* veiksmožodžius (ji kaip ir *gimimas* gali [^]*užprogramuoti*, [^]*bausti*,

8 lentelė

Tiriamųjų abstraktų veiksmožodinių junglumo partnerių, reiškiančių pasyvų veiksmą, semantinės kategorijos

Sem. kategor.	Gimimas	Mirtis	Gyvenimas
Valdymas	<i>gimimą nagrinėti</i> ~, <i>skatinti</i> ~, <i>numatyti</i> ~, <i>planuoti</i> ~, <i>atidėti</i> ~, <i>programuoti</i> ~, <i>apskaičiuoti</i> ~, <i>registruoti</i> ~, <i>lenti</i> ~, <i>palengvinti</i> ~,	<i>lenti</i> ~, <i>nustatyti</i> ~, <i>ignoruoti</i> ~, <i>patvirtinti</i> ~, <i>suapvalinti</i> ~, <i>protestuoti</i> ~, <i>apskaičiuoti</i> ~, <i>užkalbėti</i> ~, <i>išpirkti</i> ~, <i>skatinti</i> ~,	<i>gyvenimą suvaržyti</i> , <i>slopinti</i> ~, <i>laviruoti</i> ~, <i>realizuoti</i> ~, <i>reglamentuoti</i> <i>normomis</i> , <i>koreguoti</i> ~, <i>vairuoti</i> ~, <i>ilginti</i> ~, <i>aukoti</i> ~, <i>apskaičiuoti</i> ~,
Judėjimas	- (-)	<i>į ~ pereiti</i> , <i>~žingsniuoti</i> , <i>į ~būti genamam/vedamam</i> , <i>į ~riedėti</i> ,	<i>per ~bristi</i> , <i>~klampoti</i> , <i>~kiūtinti</i> , <i>~lėkti</i> , <i>~nekaltai praslysti</i> , <i>~skuosti</i> , <i>~šlubčioti</i> , <i>~šliaužti</i> ,
Komunikacija	- (-)	<i>pamilti</i> ~, <i>kentėti</i> ~, <i>vaidinti</i> ~, <i>prišaukti</i> ~, <i>kalbėtis</i> ~,	<i>su gyvenimu atsisveikinti</i> , <i>~susitaisyti</i> , <i>kyti</i> , <i>~kalbėtis</i> , <i>~žaisti</i> , <i>dalinti</i> ~, <i>priekiaštauti</i> ~, <i>dovanoti</i> ~,
Vertinimas	- (+)	<i>šlovinti</i> ~, <i>nusilenkti</i> ~, <i>paneigti</i> ~, <i>niekinti</i> ~, <i>apgauti</i> ~, <i>pasmerkti</i> ~,	- (+)
Pasyvus veiksmas	<i>gimime slypi</i> , <i>mezgasi</i> ~, <i>veikia</i> ~,	- (+)	- (+)
Kūrimas / Statymas	- (+)	- (+)	<i>statomas gyvenimas</i> , <i>grindžiamas</i> <i>principais</i> ~, <i>tvarkomas</i> ~, <i>matuojamas</i> ~, <i>pinti gyvenimą</i> , <i>praskraidinti</i> ~, <i>apšviesti</i> ~, <i>užpildyti</i> ~, <i>įkomponuoti</i> <i>į ~</i> , <i>prisodrinti</i> ~,
Griovimas	- (-)	- (+)	<i>supurtyti</i> ~, <i>suluošinti</i> ~, <i>išrauti</i> ~, <i>smaugti</i> ~, <i>ėsti</i> ~, <i>išuostyti</i> ~, <i>paralyžiuoti</i> ~, <i>blokuoti</i> ~, <i>iššvaistyti</i> ~, <i>plėšyti</i> ~,
Terpė	- (-)	- (+)	<i>į ~kabintis</i> , <i>~išlieti</i> , <i>~skverbti</i> , <i>~pasinerti</i> , <i>~išiverpti</i> , <i>~kištis</i> , <i>~prasigrauzti</i> , <i>~prasimušti</i> , <i>~išsipinti</i> ,

^sužlugdyti, ir kaip gyvenimas – ^persimainyti, ^skleistis, ^išeiti dūmais ir pan.), tačiau gimimas nesudaro junginių su nesavaiminį, dažniausiai neigiamą veiksmą ar veiklą, neigiamus pojūčius reiškiančiais veiksmažodžiais, pvz., *gimimas siaučia, *gimimas išardo, *gimimas šienauja, *gimimas keršija, *gimimas sukrečia.

Nors mirties abstrakto junglumo partneriai semantiniu požiūriu ir įvairesni, tačiau gyvenimas gali prisijungti semantiškai įvairesnius mirties kolokatus; su mirtimi jį ypač sieja vienoda judėjimą ir aktyvų, neigiamą veiksmą reiškiančių veiksmažodžių aplinka, daugeliu atveju jie yra net tie patys žodžiai (gyvenimas/mirtis artinasi, ~ateina, ~sėlina, ~nubloškia, ~svaido, ~nusviedžia). Tekstyne greta gyvenimo neaptikti, tačiau įmanomi mirties abstraktui būdingi pasyvų veiksmą ir aktyvų teigiamą veiksmą įvardijantys veiksmažodžiai, pvz., ^gyvenimas sujungia, ^gyvenimas išlaisvina, ^gyvenimas kvėpia, ^gyvenimas slypi, ^gyvenimas byloja. Taigi semantinės kategorijos, sudarytos pagal junginius, kuriuose abstraktas yra aktyvaus veiksmo reiškęjas, rodo, kad mirties-gyvenimo antonimų poros kalbinė aplinka yra panašesnė už mirties-gimimo kalbinę aplinką. Daiktavardiniai ir būdvardiniai kolokatai rodo didesnę mirties-gimimas poros kalbinių kontekstų bendrumą. Taip gali būti dėl to, kad veiksmažodinis gimimo kontekstas yra gana ribotas.

Ši lentelė taip pat liudija didesnę mirties ir gyvenimo kontekstų panašumą nei mirties ir gimimo kontekstų lyginimo atveju. Gimimo kontekstinė raiška neutrali, su juo vartojami veiksmažodžiai mažai konotuoti, nors kai kuriuos ir tokio tipo veiksmažodžius, vartojamus su mirtimi, gimimas prisijungtu, pvz., ^šlovinti gimimą, ^nusilenkti gimimui, ^niekinti gimimą. Greta gimimo – priešingai nei mirties – neaptiksime judėjimą ar bendravimą reiškiančių veiksmažodžių, pvz., *į gimimą žingsniuoti, *į gimimą būti vedamam, *gimimą pamilti, *su gimimu kalbėtis. Mirties-

gyvenimo atveju tokių didelių kalbinio konteksto skirtumų nepastebėta, veikiau į akis krenta panašumai. Abiem atvejais veiksmažodžiai reiškia tam tikrus elgesio su gyvenimu bei mirtimi modelius (su jais galima bendrauti, galima jiems kažką jausti (mylėti ar nekęsti), galima juos susikurti, į juos kažkokiu būdu patekti (judėjimo kalbinė raiška)). Veiksmažodiniai kolokatai nėra tvirti argumentai pagrindžiant darbo hipotezę, tačiau jokių būdu neprieštarauja jai ar verčia ją atmesti. Lyginant juos su būdvardiniais ir daiktavardiniais tiriamųjų abstraktų kolokatais, galima daryti tvirtą išvadą, kad semantiškai panašesni yra gimimo, gyvenimo ir mirties daiktavardiniai kolokatai. Jie ne tik dažnai sinonimiški – dėl kiekio ir panašios semantikos juos buvo paprasčiau suskirstyti į semantines grupes ir duoti bendrą vardą.

Jeigu neskirstytumėm kolokatų pagal kalbos dalis, o žiūrėtumėm į bendrą kiekvieno abstraktų kalbinį kontekstą ir juos lygintumėm tarpusavyje, pastebėtume jų panašumus, o skirtumus pastebėti ne taip ir paprasta. Tą liudija ir junglumo partnerių semantinė analizė. Taigi galime nedvejodami teigti, kad abstraktų kalbinio konteksto lyginimas pagal kontekstinių partnerių semantiką parodė, jog abstraktai, įvardijantys kontrastingus dalykus, gali būti vartojami semantiškai panašiuose kontekstuose.

KALBINIŲ KONTEKSTŲ LYGINIMAS REMIANTIS ABSTRAKTŲ KOGNITYVINĖMIS (KONCEPTUALIOSIOMIS) METAFOROMIS

Ankstesniame poskyryje tiriamųjų abstraktų kolokatai pagal kalbos dalis buvo skiriami į semantines grupes, kurios įvardytos koku nors abstraktesniu žodžiu, pvz., tam tikri gyvenimo kolokatai įeina į Spalvą reiškiančią semantinę kategoriją: margas, šviesus, pilkas, mėlynas, tamsus, juodas, rožinis, ryškus ir pan. Seman-

tinių kategorijų lyginimas ir joms priklausančių žodžių keitimas vienu kitais yra vienas, bet ne vienintelis būdas patikrinti hipotezę, kad antoniminių abstraktų junglumas yra panašus dėl semantinio tiriamųjų abstraktų kontekstų bendrumo.

Šiame poskyryje kreipiamas dėmesys į tiriamųjų abstraktų kolokatų galimybę metaforizuoti su jais einanti abstrakta, kelti konkrečias asociacijas kalbėtojų vaizduotėje. Kontekstiniai partneriai paprastai yra konkretesnės reikšmės žodžiai ir, eidami greta abstrakto, savo reikšme jie metaforizuoja jį. Tarkim, *gyvenimas* tekstyne aptinkamas su *Skysčių* semantiniam laukui būdingais žodžiais: *neskaidrus, drumzlinas, grynas*, iš veiksmazodžių grupės: *srovėna, trykšta, liejasi srovėmis, senka, tebesruvėna, išsilieja iš krantų, švirksčia, banguoja, veržiasi savo vaga, plaukia, teka* ir t.t. Tokie junginiai, toliau vadinami *metaforiniais junginiais* (žr. *dešiniąją 9 lentelės skiltį*) leidžia nuspėti vieną iš daugelio įmanomų metaforinių *gyvenimo* įvaizdžių, būtent *gyvenimo* įsivaizdavimą skysta medžiaga. *Konceptualioji metafora* ir yra suabstraktinta tokių junginių formuluo-tė, šiuo atveju – GYVENIMAS-SKYSTIS (žr. *kairiąją 9 lentelės skiltį*). Tokios metaforos, teorinėje literatūroje dar vadinamos *konceptualiosiomis struktūrinėmis metaforomis* (Lakoff, Johnson, 1980), yra kilusios iš konkrečią reikšmę turinčių nagrinėjamojo žodžio kolokatų. Beje, metaforų užrašymas didžiosiomis raidėmis yra nusistovėjęs tarptautiniu mastu. Bū-tina pažymėti, kad ne visada abstraktas metaforizuojamas konkrečios reikšmės žo-džiu. Esama ir abstraktesnių, vadinamųjų *konceptualiųjų ontologinių metaforų*, kurios nurodo tik vieną ar kitą įvardijamo dalyko požymį, pvz., GYVENIMAS-CHA-OSAS metafora atsiradusi iš tokių jungi-nių kaip *prieštaringas gyvenimas, chaotiškas ~, sumautas ~, neharmoningas ~, sumaito-tas ~, suveltas ~, sukniastas ~, painus ~,*

pakrikęs ~. Toks konceptualus abstraktų įvardijimas yra sąlyginis, nes *neharmoni-ngas, painus* gali būti ne tik *chaosas*. Esama ir daugiau konceptualiųjų metaforų, kurias įvardyti yra problemiška (su ta pačia problema susidurta pavadinant ti-riamųjų abstraktų kolokatų semantines kategorijas), pvz., GIMIMAS-TERPĖ kon-ceptualioji metafora kilusi nuo to, kad *gimime kas nors slypi, ~ užsimezga, ~ vei-kia*; GIMIMAS-DAIKTAS – dėl to, kad *gimimas lengvas, ~ sunkus, ~ tobulas, ~ vidutinis, ~ nepavykęs*, nors šie būdvar-džiai gali apibūdinti ne tik *daiktą*.

Tiriamųjų abstraktų kolokatų seman-tines kategorijas buvo sunku įvardyti dėl labai įvairios kolokatų semantikos, o kon-ceptualiąsias metaforas sunku tiksliai api-bendrinti dėl kai kurių kolokatų abstr-akčios reikšmės ir su tuo tiesiogiai susi-jusio didelio junglumo.

Svarbiausia yra tai, kad pagal leksiniu požiūriu skirtingus *gimimo, gyvenimo, mir-ties* metaforinius junginius sudarytos panašios arba vienodos konceptualiosios me-taforos (panašiai kaip ir ankstesniame poskyryje pagal leksiniu požiūriu skir-tingus *gimimo, gyvenimo, mirties* koloka-tus sudarytos panašios arba vienodos se-mantinės kategorijos). Pagal tai, kiek jos panašios ir kuo skiriasi, galima taip pat patvirtinti arba atmesti iškel-tą hipotezę. Iš viso skiriamos 33 *gyvenimo*, 13 *mirties* ir 6 *gimimo* konceptualiosios metaforos. Žemiau pateikiama lentelė su metaforo-mis ir metaforiniais junginiais, pagal ku-riuos jos buvo sudarytos.

Iš lentelės matome, kad nors atskirų daiktavardžių metaforiniai junginiai ir skiriasi savo leksine sudėtimi (žr. *deši-niąją lentelės skiltį*), vis dėlto pastebėtas akivaizdus jų konceptualiųjų metaforų bendrumas (žr. *kairiąją lentelės skiltį*). Trys *gimimo* konceptualiosios metaforos vi-siškai sutampa su *mirties* metaforomis (pa-vyzdžiai pateikiami atitinkamais konkor-danso fragmentais):

Konceptualiosios gimimo, gyvenimo, mirties metaforos

Konceptualiosios metaforos	Metaforiniai junginiai
Gimimas	
GIMIMAS-POJŪTIS	<i>gimimo skausmas, ~ trauma, ~ įtampa, ~ pojūtis, ~ garbė, ~ džiaugsmas,</i>
GIMIMAS-PROGA	<i>gimimo metinės, ~ išvakarės, ~ krikštas, ~ sukaktis, ~ šventė, ~ jubiliejus, ~ atlaidai, ~ minėjimas, ~ iškilmė,</i>
GIMIMAS-ĮVYKIS	<i>gimimas nepakartojamas, ~ stebuklingas, ~ neįtikėtinas, (VIENKARTINIS ĮVYKIS), gimimą planuoja, ~ kontroliuoja, ~ registruoja, gimimo procentas, ~ statistika, ~ ūgis, ~ svoris, ~ liudijimas, ~ metrikai (SUINSTITUTINTAS ĮVYKIS)</i>
GIMIMAS-UŽDUOTIS	<i>gimimą programuoja, ~ apskaičiuoja,</i>
GIMIMAS-DAIKTAS	<i>gimimas lengvas, ~ sunkus, ~ tobulas, ~ vidutinis, ~ nepavykęs,</i>
GIMIMAS-TERPĖ	<i>gimime slypi, ~ tūno, ~ užsimezga, ~ veikia.</i>
Gyvenimas	
GYVENIMAS-SKYSTIS	<i>gyvenimas tirštas, ~ kondensuotas, ~ neskaidrus, ~ drumzlinas; ~ liejasi srovėmis, ~ švirkščia, ~ užplūsta, ~ aplieja, ~ kunkuliuoja, ~ verda; gyvenimo sultys, ~ banga, ~ esencija, ~ ašaros, ~ eliksiyras, ~ syvai,</i>
GYVENIMAS-STATINYS	<i>gyvenimo statyba, ~ pamatas, ~ patalpa, ~ griovėjas, ~ slenkstis, ~ stogas, ~ kaminas, ~ konstrukcija, ~ fasadas,</i>
GYVENIMAS-GIJA	<i>gyvenimo styga, ~ siūlas, ~ mazgas; gyvenimai suveltai, ~ supainioti, ~ įtempti, ~ susinarpioję,</i>
GYVENIMAS-PRIETAISAS	<i>gyvenimą vairuoti, ~ blokuoti, ~ naudoti; gyvenimo spiralė, ~ generatorius, ~ vairas, ~ ašis (PRIETAISO DALIS);</i>
GYVENIMAS-MAISTAS	<i>gyvenimas sotus, ~ saldus, ~ rūgštus, ~ prėskas, ~ salsvas; gyvenimo skonis, ~ apetitas, ~ sūrumas, ~ gurmanai,</i>
GYVENIMAS-PREKĖ	<i>gyvenimo pasiūla, ~ paklausa, ~ vertė, ~ nupigimas, ~ sąskaita; gyvenimas brangus, ~ pigus, ~ turi rinkos kainą,</i>
GYVENIMAS-MENO KŪRINYS	<i>gyvenimo kinas, ~ premjera, ~ siužetas, ~ fikcija, ~ pasaka, ~ skulptūra, ~ mitas, ~ dainius, ~ užkulisiai; gyvenimą lipdyti, ~ išiverpti, ~ pinti, ~ apdainuoti; gyvenimas turi scenarijų, ~ yra dramatiškas,</i>
GYVENIMAS-GYVŪNAS	<i>gyvenimas puola, ~ kanda, ~ draskosi; ~ laukinis, ~ pasiutęs; gyvenimo išara,</i>
GYVENIMAS-AUGALAS	<i>gyvenimo medis, ~ gėlė; gyvenimas įleidžia šaknis, ~ sudygsta, ~ skleidžiasi, ~ žydi, ~ nužydi, ~ vysta; gyvenimą išrauna,</i>
GYVENIMAS-ŽMOGUS	<i>gyvenimas vaisingas, ~ blaivus, ~ nėščias, ~ aklas, ~ nuogas, ~ teisus, ~ nepeimaldaujamas, ~ šykštus, ~ kvailas, ~ nedoras, ~ kerštingas, ~ išmintingas ir kt.; ~ griebia už gerklės, nužudo, su gyvenimu atsisveikinama, ~ susitaikoma, ~ kalbama, ~ žaidžiama, gyvenimą apvogti; gyvenimas apmiršta, ~ gimdo, ~ atsuka nugara,</i>
GYVENIMAS-ŽAIDIMAS	<i>gyvenimo šansas, ~ loterija, ~ karuselė ~ žaislai, ~ šachmatai, ~ kortų kaladė; gyvenimą (gyvenime) išlošti, ~ pralošti,</i>
GYVENIMAS-SPORTAS	<i>gyvenimo treniruotė, ~ varžybos, ~ startas, ~ finišas, ~ finalas, ~ užribis, ~ barjeras, ~ arena, ~ autsaideris,</i>
GYVENIMAS-KELIONĖ	<i>gyvenimo stotis, ~ stotelė, ~ gidas, ~ bendrakeleivis, ~ palydovas, ~ vėjaro-dis, per gyvenimą eiti, ~ skrieti, ~ keliauti,</i>
GYVENIMAS-LAIKOMETAS	<i>gyvenimo metai, ~ trukmė, ~ diena, ~ ruduo, ~ rytas, ~ gegužis, ~ rytdiena, ~ vasarvidis, ~ aušra, ~ sezonas; gyvenimą praleisti,</i>
GYVENIMAS-LIGA	<i>gyvenimo piktžaidžė, ~ karštligė, ~ opa,</i>
GYVENIMAS-ŽENKLAS	<i>gyvenimo pėdsakas, ~ vėžės, ~ pėdos; ~ balsas, ~ dūžis, ~ aidas (GARSINIS ŽENKLAS),</i>
GYVENIMAS-ŠVIESA	<i>gyvenimo spektras, ~ aura, ~ švyturys, ~ žibintas, ~ atspindžiai, ~ atšvaitas; gyvenimas užgęsta, ~ atspindi, ~ tensta,</i>
GYVENIMAS-MOKSLAS	<i>gyvenimo pamoka, ~ pratybos, ~ egzaminas, ~ tyrinėjimas, ~ universitetai, ~ įvertinimas, ~ pažymys, ~ morfologija, ~ matematika, ~ formulės, ~ vertikalė, ~ amplitudė, ~ dėsnis, ~ taisyklė,</i>

Konceptualiosios metaforos	Metaforiniai junginiai
GYVENIMAS-KOVA	<i>kovoti dėl gyvenimo, nepasiduoti ~, atsilaikyti prieš ~, pulti ~, atakuoti ~, trauktis nuo ~, kirsti gyvenimui, gyvenimo triumfas, ~ laisvė, ~ trofėjus; gyvenimas diktuoja ~ reikalauja, ~ skatina, ~ primeta,</i>
GYVENIMAS-PER-GALĖ GYVENIMAS-PRIESPAUDA GYVENIMAS-DAIKTAS	<i>gyvenimas vergiškas, ~ skurdus; gyvenimo kalinys, ~ pančiai, ~ grandinės, ~ grotos, ~ celė, ~ cerberis, ~ nelaisvė, gyvenimas keturašis, ~ plačiaekranis, ~ apskritas, ~ šakotas, ~ kampuotas, ~ deformuotas; ~ margas, ~ pilkas, ~ mėlynas, ~ šiurkštus, ~ dyglus, ~ slidus; gyvenimo dalelė, ~ įtvaras, ~ nuotrūpa, ~ skiautė, ~ skiltis, ~ atributas, ~ apvalkalas, ~ rėmas, ~, griuvėsiai (DAIKTO DALIS), gyvenimu aprėdė, gyvenimą dėvėti, ~ plėšyti; gyvenimas stilingas, gyvenimo mada,</i>
GYVENIMAS-RŪBAS	<i>gyvenimas sklidinąs, ~ pritvinkęs, ~ kupinas, ~ tuščias, ~ atviras; gyvenimo taurė,</i>
GYVENIMAS-INDAS	<i>gyvenimas grindžiamas (principais), ~ klotas (rožėmis); gyvenimo kryžkelė,</i>
GYVENIMAS-KELIAS	<i>~ takelis,</i>
GYVENIMAS-GAIVALAS	<i>gyvenimas veržlus, ~ vulkaninis; ~ plaka, ~ aplamdo, ~ maitoja, ~ svaido,</i>
GYVENIMAS-CHAOSAS	<i>gyvenimas chaotiškas, ~ sumautas, ~ sumaitotas, ~ suknistas, ~ pakrikęs, ~ nestabilus</i>
GYVENIMAS-VĖJAS	<i>gyvenimas atšiaurus, ~ viesulu praužia, ~ plevena; gyvenimo audra, ~ verpetas, ~ vėtra, ~ dvelksmas, ~ sūkurys,</i>
GYVENIMAS-ORAS	<i>gyvenimas permainingas, ~ giedras, ~ apsiniaukęs, ~ atšiaurus; gyvenimą prognozuoti, gyvenimu kvėpuoti,</i>
GYVENIMAS-ŠOKIS	<i>gyvenimas neįmanomas, ~ iliuzinis, ~ mistinis, ~ fantasmagoriškas, ~ kraupus; gyvenimo košmaras,</i>
GYVENIMAS-SAPNAS	<i>gyvenimas paradinis, ~ iracionalus, ~ stichiškas; gyvenimo motyvacija, ~ credo, ~ pažanga, ~ devizas, ~ liudininkas; gyvenimas trumpas, ~ laikinas, ~ greitas, ~ nesustabdomas, ~ pašėlęs, ~ dinamiškas, (STAIGUS ĮVYKIS); gyvenimas oficialus, ~ viešas, ~ teisinis, socialinis; gyvenimo norma, ~ dogma, ~ kanonas, ~ doktrina (SUINSTITUTINTAS ĮVYKIS)</i>
GYVENIMAS-VEIKLA / ĮVYKIS	<i>gyvenimas uždaras, ~ atviras, ~ baigtinis, ~ glaustas, ~ limituotas, ~ užpildomas; gyvenimo akiratis, ~ zenitas,</i>
Mirtis	<i>mirties glėbys, ~ veidas, ~ grimasa, ~ iššios, ~ namai, ~ bučinys, ~ darbas,</i>
MIRTIS-ŽMOGUS	<i>~ šokis, ~ baltos pirštinės; mirtis klastinga, ~ nepermalduojama, ~ žiauri, ~ linksma, ~ gera, ~ šienauja, ~ galandą dalgį,</i>
MIRTIS-GYVŪNAS	<i>iš mirties nagų išplėsti, ~ geluonis, ~ sparnai; mirtis laukinė, ~ romi, ~ baikšti; mirtį jaukinti, ~ baidyti,</i>
MIRTIS-AUGALAS	<i>mirtis žydi; mirtį sėja; mirties žiedas, ~ medis,</i>
MIRTIS-SKYSTIS	<i>į mirtį pasinerti; mirties derva, ~ prakaitas,</i>
MIRTIS-MAISTAS	<i>mirtis karti; mirtį ragauja, mirtimi minta; mirtis atsichoda kažkuo, dvokia pelėšiais,</i>
MIRTIS-MENO	<i>mirtį dainuoti, ~ vaidinti, ~ eksponuoti; mirties premjera,</i>
MIRTIS-MENŲ	<i>mirusysis išeina, ~ iškeliauja, su ~ atsiveikinama,</i>
MIRTIS-KELIONĖ	<i>mirties bausmė, ~ nuosprendis, ~ pašalpa,</i>
MIRTIS-ATLYGIS	<i>mirties patalas, ~ konvejeris, ~ emblema, ~ luitas, ~ krovinyas,</i>
MIRTIS-DAIKTAS	<i>mirtis tragiška, ~ negailėstinga, ~ žiauri jėga, ~ užklumpa, ~ siaučia, ~ išplėšia, ~ išardo, ~ išnuša pagrindą iš po kojų,</i>
MIRTIS-GAIVALAS	<i>mirtis ūni, ~ beskausmė, ~ netikėta, ~ kankiniška, ~ lėtinė.</i>
MIRTIS-LIGA	<i>mirties aidas, ~ varpelis (GARSINIS ŽENKLAS), mirtis nušvinta, ~ spindi,</i>
MIRTIS-ŽENKLAS	<i>~ akina, ~ blyksi (ŠVIESOS ŽENKLAS),</i>
MIRTIS-VIETA	<i>į mirtį einama, ~ žingsniuojama, ~ vedama; mirties kelias, ~ slenkstis, ~ aikštė, ~ gatvė, ~ kambarys, ~ tunelis,</i>

GIMIMAS-DAIKTAS

...visą gyvenimą reikia gailėtis – dėl nepavykusio gimimo – dėl kurio nesi kaltas...

MIRTIS-DAIKTAS

...apygardos teisme buvo nagrinėjamas kitas su mirties spastais gyvybės vartuose susijęs atvejis...

GIMIMAS- VIETA/TERPĖ

...aktuali tuo, kad nesantuokinių vaikų gimime tūno tam tikri sąžinės kirminai...

MIRTIS- VIETA/TERPĖ

...pamažu transformuojamas, perkeliamas į mirties lauką, tampa kitoks nei likę gyvieji...

GIMIMAS-ĮVYKIS

...aktuali tuo, kad autoriai nesantuokinių vaikų gimimą nagrinėjo ne kaip atskira procesa,

-

MIRTIS-ĮVYKIS

...kaip gyvenimas taip ir mirtis – buvo paradinė, ir „kūryba ir buvo jos turėklai...“

Su *mirtimi* nesutampančios *gimimo* metaforos yra į jas panašios, pvz., GIMIMAS-POJŪTIS, GIMIMAS-PROGA tam tikruose kontekstuose galėtų būti transformuotos į *mirties* metaforas, tačiau šių kontekstų tekstynas, deja, nepateikia (^MIRTIS-POJŪTIS, ^MIRTIS-PROGA). *Mirties* konceptualiosios metaforos savo ruožtu galėtų būti išvestos ir *gimimo* atvejui, tačiau tokie *mirties* metaforiniai junginiai su *gimimu* tekstyne neaptikti (^GIMIMAS-KELIONĖ, ^GIMIMAS-GAIVALAS, ^GIMIMAS-ŽENKLAS).

Kad semantinis antonimų *mirtis-gimimas*, *mirtis-gyvenimas* kalbinės aplinkos bendrumas akivaizdus, įrodo ir *mirties* bei *gyvenimo* beveik šimtaprocentinis konceptualiųjų metaforų atitikimas. Dėl jau minėtos priežasties – didelio *gyvenimo* ir palyginti mažo *mirties* kolokatu kiekio – atsiranda ir didelis konceptualiųjų metaforų kiekio neatitikimas. Net 12 iš 13 *mirties* metaforų sutampa su *gyvenimo* metaforomis, tačiau likusių 20 *gyvenimo* metaforų nėra su kuo palyginti, nes *mirties* metaforų dėl siauresnio konkordanso paprasčiausiai daugiau nėra. Tačiau *mirtis* daugeliu atveju galėtų pakeisti *gyvenimą* konceptualiosiose *gyvenimo* metaforose,

pvz., ^MIRTIS-SAPNAS, ^MIRTIS-KELIAS, ^MIRTIS-KOVA, ^MIRTIS-PRIE-SPAUDA ir pan.

Kai kurių vienetų *mirties* ir *gyvenimo* konceptualiasias metaforas implikuojančios metaforiniai junginiai autentiškuose sakiniuose:

GYVENIMAS-GYVŪNAS

...akimirksniu subėgo po motinos sparnu vištyčiai, gyvenimas kando juos, tuo išreikšta vištos baimė...

MIRTIS-GYVŪNAS

...iš egzistencijos nasrų ir kad jų amžiams neprarytu mirtis – juk kiekviena žuvis nori gyventi!...

GYVENIMAS-ŽMOGUS

...kad mums pavyktų pasikalbėti su gyvenimu, dėl ko vienos pagrindinės valios formos...

MIRTIS-ŽMOGUS

...žmonių sąmonėje yra greta: vestuvių nuotaka ir mirties nuotaka.

GYVENIMAS-SKYSTIS

Alė Rūta. Gyvenimo bendrakeleiviai. Dedicuoja Sūnui: Gyvenimas banguoja kaip jūra...

MIRTIS-SKYSTIS

...pasinėrė į mirtį, kad išreikštų ir įvykdytų darbus, kurių neleido atlikti...

GYVENIMAS-AUGALAS

...dievas, sėjantis mirtį ir ligas. Vis dėlto į jį kreipiamasi ir vadinant jį Maloninguoju, siaubingas, griauantis, siautėjantis dievas, savo strėlėmis...

MIRTIS-AUGALAS

...rašiau, jog dar šiame pasaulyje palaimingas gyvenimas pražysta tik išminčiaus sieloje...

GYVENIMAS-MAISTAS

...nepatirdami ar tik labai retai ragaudami tikrą gyvenimo skonį, dvasinio pakilimo momentus...

MIRTIS-MAISTAS

...Ir stingsta širdis. Ir karti mirtis yra mirtis. Nebegalima, nebegalima, nebegalima...

GYVENIMAS-LIGA

... Abi buvo pilnos puikybės, gyvenimo karštingės ir gaivališkos energijos...

MIRTIS-LIGA

...Kai lėtinė mirtis žvelgė jiems į akis, apie ką jie galvojo?...

GYVENIMAS-MENO KŪRINYS

...slaptoji sąjunga, brandos ceremonijos, vaisingumo, gyvenimo premjera kaip naujojo gyvenimo pradžia...

MIRTIS-MENO KŪRINYS

...viena po kitos trūksta seno žydo smuiko stygos, skambindamos mirti: vieną berną nesutramdomas žirgas užmuša...

GYVENIMAS-ŠVIESA

...gerumu ir akinančia šviesa šio žmogaus gyvenimas atsispindi jo raštuose...

MIRTIS-ŠVIESA

...aukščiausias jo kūrybos aktas, kad mirtis nušviečia ji akinančia ir netikėta šviesa...

GYVENIMAS-GAIVALAS

...Visas visuomeninis gyvenimas darosi nepastovus, vulkaninis, veržlus, nesulaikomas...

MIRTIS-GAIVALAS

...Tik vyro mirtis išmušė pagrindą iš po kojų. Sausi buvo jo metinės...

GYVENIMAS-KELIONĖ

...Vėliau neramus ir vingiuotas kelias atvedė jį į kita gyvenimo stotele - į Sankt-Peterburgą...

MIRTIS-KELIONĖ

...nuotaka tekėdama pereina per mirti (Ibid., 121-124, 136-143). Šios trys transformacijos yra ženklinamos...

Šie ir kiti pavyzdžiai rodo, kad nesvarbu, kokiai kalbos daliai priklauso abstraktus metaforizuojantys kolokatai, kokio tipo sintaksinius junginius jie sudaro su tiriamaisiais abstraktais. Svarbu tai, kad jų pagrindu sudaryta *gimimo* ar *gyvenimo* konceptualioji metafora dažniausiai atitinka tokią pačią *mirties* konceptualiąją metaforą ir atvirkščiai. Taigi kokią porą bepaimtumėme, bendras rezultatas akivaizdžiai rodo, kad semantinis antonimų junglumas ir leksinė semantinių kategorijų raiška daugeliu atvejų sutampa.

IŠVADOS

Gimimo, gyvenimo ir *mirties* kontekstiniai partneriai iš tekstyne buvo išrinkti tam, kad lygindami juos leksiniu ir semantiniu aspektu, galėtumėme įrodyti, ar an-

toniminių porų *mirtis-gimimas* bei *mirtis-gyvenimas* kontekstai yra semantiškai panašūs (darbo hipotezė), kitaip sakant, reikėjo ištirti nagrinėjamų abstraktų junglumą. Hipotezės įrodymo mechanizmas rėmėsi galimybės nagrinėjamųjų abstraktų kolokatams keisti vienus kitais antoniminiuose kontekstuose tyrimu. Ši galimybė buvo tiriama keliais etapais: pirmiausia buvo palygintas *gimimo, gyvenimo* ir *mirties* kolokatų kiekis, gauti statistiniai duomenys, kolokatai suskirstyti grupėmis pagal kalbos dalis ir sintaksinio junginio tipą, sudarytos ir palygintos jų semantinės kategorijos, nustatyti metaforiniai junginiai ir jų apibendrintos formulotės - konceptualiosios metaforos. Svarbiausi ir objektyviausi duomenys patvirtinti arba atmesti hipotezę buvo tiriamų kontekstinių partnerių lyginimas pagal semantiką ir abstraktų konceptualiųjų metaforų analizę.

Atskirų abstraktų konceptualiosios metaforos sutapo beveik 100%, išskyrus *gyvenimo* atvejį, kai dėl pavyzdžių gausos sukurtos 33 metaforos paprasčiausiai nebuvo su kuo lygintinos, nes *mirties* ir *gimimo* abstraktų metaforų išryškėjo nepalyginamai mažiau. Svarbu tai, kad metaforiniai antoniminių abstraktų junginiai skiriasi savo leksine sudėtimi, tačiau, kad ir kaip būtų keista, antoniminių abstraktų konceptualiosios metaforos yra tapачios. Tai, be abejo, liudija didelį kontrastingus dalykus reiškiančių žodžių bendrą semantinę kontekstą.

Semantinių abstraktų kontekstinių grupelių lyginimas parodė, kad abstraktų kontekstiniai partneriai gali būti skirtingi, panašūs arba sutapti. Darbe buvo pateikti sąrašai, kokie antoniminių abstraktų junglumo partneriai sutampa, o kurie yra specifiškai kuriam nors vienam abstraktui ir todėl gali sudaryti gramatiškai taisyklingą, bet semantiškai neprasmingą junginį su kitu abstraktu, pvz., *mirties liudijimas, pašalpa, statistika*, bet ne *gyvenimo liudijimas, gyvenimo pašalpa, gyveni-*

mo statistika. Be to, mirtis išsiveda, šienauja, galanda kalavija, užklumpa, bet taip nepasakysi nei apie gyvenimą, nei apie gimimą (*gyvenimas galanda kalavija, gyvenimas šienauja, gimimas išsiveda ir pan.). Per gyvenimą galima eiti, bristi, klampoti, šliaužti, plaukti, ir tai visai netinka vartojant su mirtimi (*permirtį šliaužti, permirtį klampoti). Tik gyvenimas, bet ne mirtis ar gimimas gali būti visuomeninis, socialinis, lytinis, intymusis, mokyklinis ir t.t. Vis dėlto tokių junglumo partnerių nėra daug, ir tai rodo, kad kontrastingus dalykus įvardijančių abstraktų junglumas didžiąja dalimi sutampa.

Buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad tas pačias semantines grupes atitinkantys, bet skirtingi antoniminių abstraktų kolokatai gali keisti vieni kitus kontekste, o tie, kurie būdingi tik vienam kuriam abstraktui iš antonimų porų *mirtis-gimimas*, *mirtis-gyvenimas*, gali būti perkelti į jam antoniminio abstrakto kalbinį kontekstą, ir tai numatyta remiantis autorės kalbiniu jausmu (gimtakalbio kalbine intuicija). Be to, tokia nepakeičiamumo tendencija labiau būdinga *mirtis-gyvenimas* nei *mirtis-gimimas* antoniminei porai. Kitaip sakant, *gimimo* ir *mirties* kontekstinė raiška panašesnė nei *gyvenimo* ir *mirties*. Galbūt todėl, kad *gimimas* ir *mirtis* yra

akivaizdesni antonimai nei *gyvenimas* ir *mirtis*. Ir *gimimas*, ir *mirtis* yra momentinių įvykių, tam tikrą individo ar daikto egzistencijos permainą reiškiantys žodžiai, o *gyvenimas* jau yra procesas. Apskritai *gyvenimas* beveik visada gali keisti *mirtį* jų junginiuose su kitais žodžiais, bet ne atvirkščiai. *Mirtis* savo ruožtu taip pat gali keisti *gimimą*, tačiau *gimimas mirtį* jos kontekstinėje raiškoje keičia rečiau. Tai rodo, kad *gyvenimas* yra jungliausias ir abstrakčiausias žodis, mažiau jungli ir abstrakti yra *mirtis*, o konkrečiausias yra riboto junglumo *gimimas*.

Kaip matome, tyrimas atskleidė ir šiuos, įdomesnius, aspektus, tačiau nepaisant skirtingo antoniminių abstraktų kolokatų junglumo ir abstraktumo laipsnio, kolokatų ir metaforinių junginių kiekio, *gimimo*, *gyvenimo* ir *mirties* kontekstinių partnerių analizė patvirtino darbo hipotezę, jog antonimų porų *mirtis-gyvenimas* ir *mirtis-gimimas* junglumas mažai kuo skiriasi, ir jų kontekstiniai partneriai vienodi arba panašūs, sinonimiški. Tekstyne aptikti tik su *gimimu* ar *gyvenimu*, jie gali jungtis ir sudaryti semantiškai prasmingą junginį su jiemis antonimišku žodžiu *mirtis*, o tekstyno duomenimis, tik *mirčiai* būdingi kolokatai gali būti perkelti į jai antonimišką *gimimo* ar *gyvenimo* kalbinę aplinką.

LITERATŪRA

- Dabartinės Lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, 1993.
- Kay P. *Taxonomy and semantic contrast*. Baltimore: Language, 1971, vol.47, N.4.
- Kövecses Z. *Metaphors of Anger, Pride and Love: A lexical approach to the structure of concepts*. Amsterdam, 1986.
- Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago - London, 1980.
- Marcinkevičienė R. „Apie įbūtinančią kalbos galia, pyktį ir dar šį tą“. *Naujasis židinys*. 1993. Birželis. P. 54-56.
- Marcinkevičienė R. „Metafora nemetafora“. *Naujasis židinys*. 1994. Balandis. P. 76-81.
- Marcinkevičienė R. „Atminties labirintuose“. *Darbai ir Dienos*. 1999. T. 10 (19). P. 109-123.
- Pustejovsky J. *Generative Lexicon Theory and the Computational Lexicon*. Proceedings in Prague, 1996 August 12-23.
- Renouf A., Sinclair J. „Collocational Frameworks in English. English Corpus Linguistics“. *Studies in Honour of J.Svartvik*. London - New York, Longman, 1991.
- Sinclair J. *Corpus, Concordances, Collocations*. Oxford, 1991.
- Sinclair J. „The Search for Units of Meaning“. *Textus IX*, 1996. P. 75-106.
- Sinclair J. „The Lexical Item“. *Contrastive Lexical Semantics*. Amsterdam, J.Benjamins, 1998.
- Utka A. „Ką reiškia mintis filosofinėje literatūroje?“ *Darbai ir Dienos*. 1999. T. 10 (19). P. 141-154.
- Zabielaitė D. „Filosofinės žiūrėjimo prasmės“. *Darbai ir Dienos*. 1999. T. 10 (19). P. 125-139.

Irma MACIJAUSKAITĖ

THE PAIRS OF ANTONYMS: *DEATH-BIRTH*, *DEATH-LIFE*

Abstract

The paper applies a new method to investigate the antonymical meaning of the selected abstract nouns: *death-birth*, *death-life*. It is based on theories of Western researchers such as J.Sinclair, G.Lakoff & M.Johnson, concerning the meaning of expanded lexical items and their metaphorical usage.

The author provides the analysis of the selected words from the corpus using a corpus-based approach which becomes more and more popular. The meaning of a word is examined from various

perspectives: lexical, syntactic, morphological, semantic, and pragmatic. The research concentrates on the semantic analysis of the collocates. Conceptual metaphors derived from collocations are described and classified into the cognitive models. The hypothesis raised in the beginning of the research about the similarity of the contextual environment of antonyms is confirmed by the detailed analysis of the lexical environment of antonymical noun pairs.